

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему «ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ НА
СТРАТЕГІЇ САМОСТВЕРДЖЕННЯ»**

Виконала: студентка II курсу, групи
8.0539- з

спеціальності 053 Психологія

Будовська Наталія Володимирівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грединарова О.Г.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Будовській Наталії Володимирівни

---

1. Тема роботи Вплив особливостей особистості засуджених на стратегії самоствердження _____

керівник роботи Грединарова О.М.к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 4031-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати теоретичні підходи до вивчення феномену самоствердження; проаналізувати особливості людини, що скоїла протиправні діяння; експериментально дослідити взаємозв'язок між стратегіями самоствердження та певними психологічними особливостями засуджених; розробити рекомендації для психологів Запорязького СІЗО на основі проведеного дослідження по формуванню конструктивної стратегії самоствердження у засуджених

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 3 додатка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гречинарова О.М., доцент		
Висновки	Гречинарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ Н.В. Будовська

Керівник роботи _____ О.М. Гречинарова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 70 сторінок, 63 джерела, 3 додатка.

Об'єкт дослідження – стратегії самоствердження у засуджених.

Предмет дослідження – вплив особливостей особистості засуджених на стратегії самоствердження.

Метою нашого дослідження є дослідження феномену самоствердження у засуджених та виявлення взаємозв'язку стратегії самоствердження з особливостями їх особистості.

Гіпотези дослідження: стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, ослабленим вольовим контролем.

Методи дослідження: – теоретичні методи (теоретико – порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); – емпіричні (тестування, опитування), математична та статистична обробка даних.

Наукова новизна. Удосконалено дослідження захисних механізмів працівників ювенальної пробації; вперше проводиться вивчення специфічні особливості та виразність звернення до механізмів психологічного захисту працівниками ювенальної пробації з різним стажем, які перебувають на службі в пенітенціарній установі.

Галузь використання: рекомендації співробітникам СІЗО при проведенні індивідуально-виховної роботи з засудженими.

ЗАСУДЖЕНІ, САМОСТВЕРДЖЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ, ТРИВОЖНІСТЬ. НЕВПЕВНЕНІСТЬ В СОБІ.

SAMMARY

Budovska N.V. The influence of the convicts' personality traits on the self-affirmation strategy

The qualifying work of the master: 70 pages, 63 sources, 3 appendices.

Object of research - strategies of self-affirmation in convicts.

The subject of the research is the influence of the personality characteristics of convicts on the strategy of self-affirmation.

The aim of our study is to study the phenomenon of self-affirmation in convicts and to identify the relationship between the strategy of self-affirmation and the characteristics of their personality.

Research hypotheses: the strategy of self-suppression is characteristic of persons with high levels of anxiety, self-doubt, weakened volitional control.

Research methods: - theoretical methods (theoretical - comparative analysis of psychological and pedagogical literature); - empirical (testing, surveys), mathematical and statistical data processing.

Scientific novelty. Improved research on the protective mechanisms of juvenile probation workers; for the first time, the specific features and expressiveness of the appeal to the mechanisms of psychological protection by juvenile probation officers with different length of service who are on duty in a penitentiary institution are being studied.

Field of use: recommendations to SIZO employees when conducting individual-educational work with convicts.

Key words: convicted persons, self-statement, personality features, anxiety. Insufficiency.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ.....	9
1.1. Самоствердження, як предмет наукового дослідження.....	9
1.2 Самоствердження та його взаємозв'язок з особистісними особливостями і поведінкою людини.....	13
1.3 Соціально-психологічний портрет особи, що скоїла протиправне діяння.....	24
1.4. Психологічні фактори, що впливають на формування злочинної поведінки.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРАТЕГІЙ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ІЗ ОСОБИСТІСНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ЗАСУДЖЕНИХ.....	45
2.1 Організація дослідження: мета, задачі, гіпотеза, предмет і об'єкт дослідження.....	45
2.2 Методики дослідження і їх діагностичні можливості.....	45
2.3 Результати дослідження та їх психологічний аналіз.....	46
2.4 Психолого-педагогічні рекомендації персоналу запорізького СІЗО.....	50
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Самоствердження – універсальна потреба людини, яка є необхідною передумовою існування людської особистості. Самоствердження пронизує все наше життя – від її нижчих проявів до гранично вищих. Ця невидима сила самоствердження може діяти по-різному: може творити чудеса, підносячи людину до висот, а може і зруйнувати її повністю, позбавивши людського вигляду, перетворивши її на звіра. Без самоствердження, як процесу і результату не може бути людини.

Виведено різні підходи до визначення місця потреби в самоствердженні серед інших потреб. На наш погляд, потреба в самоствердженні - це унікальна потреба людини, реалізація якої викликає інтеграцію сутнісних сил людини, що переживається суб'єктивно, як стан внутрішньої напруги, який виникає внаслідок відображення у свідомості імпульсу («хочу») реалізувати власні можливості («можу») у порівнянні зі значимістю в очах суспільства обраної сфери самоствердження («треба»), що спонукає соціальну активність людини.

Незадоволення цієї потреби доставляє людині страждання, яке може переживатися по-різному: як втрата самоцінності, невпевненість в собі, втрата статусу і престижу в суспільстві і т. д. Засоби і способи її задоволення безмежні, в тому числі і негативні. Цією проблемою займалися такі вчені , як І. Є. Жигаренко, О.Д. Глотчкін, Н.С. Гук, К.С. Лебединська, В.М. Оржихівська, О.В. Пирожков, В.М. Синьов, В.А. Худик та ін.

Дослідження особливостей самоствердження людини, яка скоїла злочин – проблема складна і багатокomпонентна. Не дивлячись на велику необхідність та актуальність вивчення психологічних аспектів мотивації злочинців та стратегій їх самоствердження саме через профілактичний зміст, сучасних досліджень цього питання небагато. Крім того, існує дефіцит психодіагностичних методик, адаптованих для ув'язнених, які б носили багатогранний характер і врахували

не лише форми антисоціальної, делінквентної поведінки, а й чинники, які можуть погіршити ці форми або привести до них. Все це і обумовило актуальність нашого дослідження феномену самоствердження у особистостей, які скоїли злочин.

Зрозуміти будь-яку поведінку, в тому числі і злочинця, неможливо без справжнього знання, не тільки кримінальних справ, але і самої особистості злочинця з усіма його пристрастями і потребами, з його складним і неповторним способом життя, специфікою індивідуального вигляду, що ще раз підтверджує безперервний зв'язок між особистістю і поведінкою. Причини злочинної поведінки знаходяться в людині. Це й біологічні й соціальні фактори, які впливають та виражаються з властивою їм особливою індивідуальною поведінкою.

Об'єкт дослідження – стратегії самоствердження у засуджених.

Предмет дослідження – вплив особливостей особистості засуджених на стратегії самоствердження.

Метою нашого дослідження є дослідження феномену самоствердження у засуджених та виявлення взаємозв'язку стратегії самоствердження з особливостями їх особистості.

Гіпотези дослідження:

1. Стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, ослабленим волевим контролем;
2. Конструктивну стратегію самоствердження використовують ті засуджені які мають таку особливість, як здатність керувати своїми емоціями і настроєм;
3. Агресивну стратегію самоствердження використовують домінуючі особи, що володіють такими особливостями, як злопам'ятство, жорстокість, приниження іншого а також заперечення соціальних норм і правил та повне прийняття кримінальної субкультури.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення феномену самоствердження;
2. Проаналізувати особливості людини, що скоїла протиправні діяння.
3. Експериментально дослідити взаємозв'язок між стратегіями самоствердження та певними психологічними особливостями засуджених.
4. Розробити рекомендації для психологів Запорозького СІЗО на основі проведеного дослідження по формуванню конструктивної стратегії самоствердження у засуджених при проведенні індивідуально – виховної роботи із ними.

Методи дослідження. У роботі застосовувались теоретичні методи(порівняльний аналіз літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічні методики, бесіда та методи математичої статистики).

Для дослідження ми використовували дві методики: «Комплексне дослідження особистості злочинця» (КІЛО) Чебалова Е. А. , а так само опитувальник «Стратегії самоствердження особистості» Е. П. Нікітіна, Н.Е. Харламенковой.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше теоретично та емпірично обґрунтовано безпосередній зв'язок між такими явищами, як стратегії самоствердження та особистісними особливостями засуджених.

Практичне значення нашого дослідження ми вбачаємо в розробці рекомендацій співробітникам СІЗО при проведенні індивідуально-виховної роботи з засудженими по формуванню позитивної стратегії самоствердження в суспільстві, що суттєво полегшить роботу психолога у подібних закладах.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 63 найменувань. Загальний обсяг основного тексту 70 сторінок. Робота 3 додатка

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ

1.1. Самоствердження, як предмет наукового дослідження

Проблема самоствердження як предмет наукового дослідження виникла відносно нещодавно лише в ХІХ-ХХ ст. Це цілком зрозуміло, так як саме самоствердження являється дуже складним утворенням.

Ця проблема була поставлена та вивчена на спеціально-науковому рівні австрійським психіатром і психологом А. Адлером (1870-1937) [4, 36], але передумови до вивчення даної проблеми можна знайти у В. Канта, А. Шопенгауера, Д. Ніцше та інших філософів. [15, 17, 24, 26]

І. Кант (1724-1804) у своєму вченні хотів показати, що людина одночасно вільна і підвладна панівній причинності всього, що відбувається. Ми пізнаємо світ за допомогою спершу заданих схем – людина вільна, але ми пізнаємо не властивості речей у собі, а явища речей для нашої свідомості лише в такому випадку свобода можлива. Все це має безпосереднє відношення до нашої теми. Одже можна сказати, що необхідною умовою існування особистості є феномен самоствердження, а в свою чергу умова можливості останнього складає свобода волі. Вільна воля, носієм якої є особистість, в ході функціонування прагне обмежити або підпорядкувати собі волю інших істот, тобто вона намагається знищити інші волі. І якщо її охарактеризувати, як єдиний гігантський феномен, то можна сказати, що в підсумку вона прагне до самознищення. *«Варто тільки ближче придивитися до помислів і бажань людей, то ми всюди натрапляємо на дороге їм «Я»...саме на ньому ґрунтуються всі наміри... в якісь моменти можна сумніватися в тому, що є дійсно в світі справжня чесність»*. [13, 10-11].

Але всього цього можна уникнути, якщо воля буде підпорядкована розуму (в результаті він ототожнює волю і розум).

Таким чином, по Канту саме добра, «розумна» воля – передумова справжнього власного людського самоствердження. Причому він говорить, що самоствердження, самовдосконалення обов'язком людини бути не може. Під обов'язок не потрапляють фізичне, соціальне, особистісне вдосконалення. Необхідно самовдосконалюватися у виконанні обов'язку, а саме розвивати в собі моральність.

А. Шопенгауер (1788-1860) дещо відійшов від кантівської концепції. Сутністю всього є, ірраціональна, несвідома, безцільна світова воля і дія її практично не припиняється. Воля, на його думку, вільна від контролю розуму. Воля – є вільне бажання, і не має ні причин, ні підстав. Вона породжує все (шляхом процесу об'єктивації) і управляє всім. Воля людини – є не більш ніж одна з численних форм об'єктивації світової волі і вона є такою ж ірраціональною. Тому, як каже Шопенгауер, *«на всіх ступенях об'єктивації волі, неминуче панує постійна боротьба між індивідами...тому кожен хоче все для себе, хоче всім володіти, над усім панувати...»* [26, с. 23]. Можна сказати, що на першому місці для людини є бажання жити – воля до життя, і вона готова знищити світ, лише б зберегти своє власне «Я», *тобто людина за своєю природою – егоїст і «воля представляє таке самоствердження власного тіла в незліченних рядах індивідуумів, що вона через егоїзм легко переходить в індивідуумі за межі цього твердження аж до заперечення тієї самої волі, що виявляється в іншому індивідуумі»* [20, 39] .

І лише в мистецтві, в безкорисливому спогляданні чистих форм духовної дійсності, в мисленні можна звільнитися від панування світової волі.

Ф. Ніцше розглядає в своїй концепції людину, як унікального, єдиного і неповторного дива природи, але зазвичай, як говорить Ніцше, люди прагнуть бути як усі «належати до маси» і стають «фабричним товаром, байдужими істотами» бояться своєї унікальності . Він говорить, що «у світі є єдиний шлях, за яким ніхто не може йти крім тебе; куди він веде, не питай – йди за ним!» [26,

32] . Але пізніше погляди Ніцше кардинально змінилися. У своїй останній книзі «Ессе Номо» він пише, що реальними людьми рухає прагнення самоствердитися не шляхом самовизначення, а шляхом здолання інших. І керує самоствердженням воля до влади.

Ніцше позначає нову стадію в розвитку людини коли вводить у свою концепцію термін «надлюдина», який є аналогом поняття «людина - особистість». Конкретним засобом створення такої людини і є самоствердження, засноване на волі до влади. Тут він передбачає два шляхи. Перший – шляхом самовизначення природи (спираючись і зневажаючи інших людей) і другий – власне людське самоствердження, тобто людина має боротися і долати себе, а не інших – це самоствердження майбутнього. Заважають становленню людини – особистісні і суб'єктивні властивості самих людей (лінощі, боягузтво і т. д.), і створені соціальними інститутами духовні цінності (наприклад, чесність робить людину «ручним слухняним звіром»).

У ХХ ст. в теорії А. Адлера був найбільш широко представлений феномен самоствердження, який практично перейшов з області філософії в область, передусім психології. Одним з центральних положень у ній було те, що фізично здорова людина формує комплекс неповноцінності, і він намагається подолати його шляхом підвищення особистісного почуття, прагненням до переваги.

Це прагнення є вродженим, але його потрібно виховувати, розвивати, щоб реалізувати свій людський потенціал. Будучи, неясною і в основному неусвідомленою на початку свого формування, в дитячі роки, ця життєва мета з часом стає джерелом мотивації, силою, яка організовує наше життя і надає їй сенс. Це фундаментальний мотив, який притаманний для всіх. Саме перевага, як мета, може приймати позитивний, конструктивний, так і негативний, деконструктивний напрямок. Негативний напрямок існує у людей які борються за свою перевагу за рахунок інших тобто зі слабкою здатністю до адаптації. Добре тим, що пристосовуються навпаки, виявляють своє прагнення до переваги в позитиві так, що воно співвідноситься з благополуччям інших.

Прагнення до переваги також пов'язане з великими енергетичними витратами, але в результаті реалізації цього прагнення рівень напруги у людини зростає швидше, ніж знижується. Прагнення до переваги стосується не тільки людини як окремого індивідуума, але і людини, як члена суспільства.

У своїй книзі «Про нервовий характер» [4] описується процес прагнення до переваги, самоствердження у нормальної і здорової людини. Отже, невротик в ході самоствердження сконцентрований на своєму «Я», на проблемі самоповаги, прагне до сили, до самозвеличування, до реалізації суто егоїстичних цілей і єдиний вихід бачить у досягнутому перевазі над іншими «Я», в пригніченні їх. Нормальна людина на перше місце ставить подолання зовнішніх труднощів, вирішення реальних, життєвих завдань, що в кінцевому рахунку сприяє його вдосконаленню.

В ході подальшого розвитку психології аналіз самоствердження стає все більш науковим. Саме сюди можна віднести Курта Левіна (1890-1947). Новизна полягала в тому, що складові феномену самоствердження були піддані виміру. «Польова ідея» Левіна істотна для розуміння теорії самоствердження. «Поле» він назвав те зовнішнє психологічне середовище, в якому існує особистість. Взаємовідношення між особистістю і психологічним середовищем утворює «життєвий простір». Вихід за його межі створює напругу (щось подібне адлеровському почуттю неповноцінності). Головними збудниками людської поведінки є потреби. Він ділить потреби на конкретні, «квазіпотреби» (кожна з яких може бути повністю задоволена) і «справжні» (професійна потреба, потреба в самостверженні тощо). Аналогічним чином розділяється і мета – «реальна» і «ідеальна». К. Левін говорив, що в проблемній ситуації у людини можуть виникнути кілька різних цілей, і його завдання буде полягати у виборі першої з них. На цей вибір істотно впливає «рівень домагань особистості», який може змінюватися залежно від ситуаційних, культурних, індивідуальних і т.п. факторів. Причому К. Левін і його учні проводили, як вище було зазначено, дослідження описаних феноменів. Саме таким чином було сформульовано одне з головних протиріч самоствердження: «Основна проблема рівня домагань

може бути розкрита, як явна невідповідність між тенденцією встановлювати все більш високі цілі і звичайним уявленням про те, що життя регулюється тенденцією уникати зайвих зусиль». Особистість воліє ставити все більш високі цілі, важкі, отримуючи задоволення від їх реалізації більшою мірою, ніж від легких цілей. Причому в залежності від успішності втілення цілей у життя один чоловік ставить найбільш адекватні цілі, інший ставить нижчу мету або ціль, яка набагато перевищує його можливості. Тобто тут ми бачимо знову ж опис різних способів самоствердження. У нормальної особистості воно йде завдяки поступовому підвищенню рівня домагань, ігнорування цього призводить до того, що людина самостверджується або завищують свою самооцінку, або занижуючи їх оцінюючи себе як незначне, нездатне істота.

1.2 Самоствердження та його взаємозв'язок з особистісними особливостями і поведінкою людини

Самоствердження людини передбачає широке розуміння того, хто є суб'єктом діяльності. Самоствердження може виступати як «атрибут особистості» і як «притаманна всім біологічним індивідам» поведінка.

Говорячи про самоствердження людини, ми маємо на увазі утвердження сутнісних сил на трьох рівнях його організації: біологічного індивіда, соціального, особистісного.

Біологічний індивід характеризується певною конституцією, типом нервової системи, нейродинамічними властивостями мозку, різноманітними біологічними потребами.

Соціальний індивід володіє здатністю освоювати навколишній світ, оволодівати різноманітними знаннями, вміннями, діяльностями, підкорятися нормам, вимогам, правилам.

Особистість можна описати через її здатність здійснювати вибори, будувати свій життєвий шлях, співвідносити своє «Я» і координувати власну поведінку в системі відносин з оточенням.

Специфіка змісту нашого предмета дослідження найкращим чином може бути визначена в площині перетину діяльності - свідомості особистості(суб'єктивно-особистісного).

Ці три сфери являють собою найважливіші сторони реального досвіду людини:

Свідомість - відображення у свідомості предметного змісту самоствердження.

Діяльність - утвердження сутнісних сил у різних сферах життєдіяльності.

Суб'єктивно-особистісне - орієнтація особистості у виборі способу сам, пов'язана зі специфічним самоствердження відомим ставленням до предметного світу і свого місця в ньому, до людей і до свого положення серед них, до себе і своєї людської унікальності.

Нерозривний зв'язок діяльності, свідомості і суб'єктивно-особистісного, їх взаємовплив і взаємообумовленість відображені в самостверженні, на який як на цілісність, утворену в площині перетину, можна дивитися з трьох сторін: з боку діяльності, свідомості і суб'єктивно-особистісного.

Говорячи про самоствердження, як про специфічний вид діяльності, ми маємо на увазі діяльність на її психологічному рівні. Дотримуючись концепції А. Н. Леонтьєва, ми називаємо діяльністю «процеси, які характеризуються тим, що те, на що спрямовано даний процес загалом (його предмет), завжди збігається з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкт до даної діяльності, тобто мотивом» [22, 21]. Конкретна, особлива діяльність може бути визначена як цілеспрямована активність, що відповідає певної потреби і спрямовується мотивом. Щоб активності виникла власне діяльність, потреба повинна «опредметитися», знайти себе в мотиві, який (за А. П. Леонтьєву) стане предметом діяльності. Критерієм діяльності виступає збіг предмета діяльності і мотиву.

Якщо розглядати самоствердження як специфічний вид діяльності, то процес самоствердження можна представити так:

<i>Потреба</i>	→	<i>Самостверджуватися</i>	=	<i>Самоствердитись</i>
<i>самоствердженні</i>		<i>(мотив)</i>		<i>(предмет діяльності)</i>

Але самоствердження заради самого самоствердження безглуздо. Б. А. Сосновський бачить в збігу мотиву і предмета «приватний рідкісний благополучний варіант діяльності, коли людина робить саме те і тільки те, що йому суб'єктивно потрібно». Мотив як предмет потреби і предмет діяльності він вважає різними психологічними реаліями. Предмет діяльності спрямовує діяльність, а через цілі, в яких предмет виражається, направляються дії. Мотив спрямовує людину на пошук діяльності та її предмета.

«У всякої реальної людської діяльності, - читаємо ми у Сосновського, - між предметом її і мотивом немає ні повного роз'єднання, жодного збігу. У суб'єктивному своє існування вони обов'язково взаємодіють, співвідносяться, набирають можливі протиріччя» [36, 32].

Мотив видозмінює початкову потребу, за якою стоїть людина з досвідом, потребами, цінностями, емоціями.

Поняття потреби представляється психологічно більш широким, так як «мотив є проявом потреби, її конкретизація в реальному предметі». І, як вважає Б. А. Сосновський, потреба знаходить себе не в єдиному мотиві, а в цілому їх наборі». Кожен мотив описує і перетворює лише частина загальної потреби, яка не зводиться до простої суми всіх мотивів разом. Динамічна сопідлегла система мотивів є «мотиваційно-смісловим утворенням», в якому спонукаюча функція мотиву «треба» зливається з змістоутворюючою «навіщо потрібно».

С. Л. Рубінштейн зазначав, що «вузловий питання — це питання про те, як мотиви, що характеризують не стільки особистість, скільки обставини, в яких вона опинилась в процесі життя, перетворюються в те стійке, що характеризує дану особу» [34, 249].

Направляюча функція мотиву тому направляє, орієнтує скоріше людини, аніж його діяльність. Тим самим мотиваційно-сміслові утворення знаходять себе у предметі діяльності.

Предмет діяльності є те, на що спрямовано даний процес загалом» .

Предмет діяльності в нашому випадку являє собою результат реалізації орієнтації людини на позицію самоствердження. Все сказане можливо представити у ланцюгу взаємопов'язаних елементів.

*Потреба в Самоствердженні _____ Мотиваційно смислова освіта
_____ Орієнтація людини _____ Позиція самоствердження.*

Перейдемо до аналізу елементів у ланцюзі відносин: потреба в самоствердженні, мотиваційно-сміслові утворення, орієнтація, позиція самоствердження.

Потреба в самоствердженні, на думку Ю. М. Орлова, буває важко диференціювати від потреби в досягненнях і домінуванні [17, 22].

На наш погляд, потреба в самоствердженні - поняття більш психологічно багате, ніж вказані.

Аналіз психологічної та філософської літератури дав можливість визначити *три підходи* до визначення потреби в самоутвердженні та її місця серед інших потреб:

- потреба, що відображає стан дискомфорту;
- пересічна потреба, взаємопов'язана з іншими;
- самостійна потреба.

Перший підхід визначає розуміння потреби в самоствердженні як стан дискомфорту.

А. О. Прохоров самоствердження трактує як нерівноважний стан особистості, вносячи його в словник-тезаурус нерівноважних станів. Однією з характеристик нерівноважних станів є те, що вони «виникають в особливих умовах життєдіяльності, критичні, складні, важкі періоди життя людини. Їх актуалізація є причиною нерационального, неадекватного, агресивного, а іноді і трагічного поведінки» [27, 31].

Подібних поглядів дотримується Ст. Килимів. Самоактуалізацію (близьке самоствердження) він визначає як «потребністний психічний стан, пережите і усвідомленого людиною як інтегральне відчуття певного неблагополуччя, дискомфорту...» [50, 135].

Нам ближче точка зору Б. В. Додонова про те, що потребністний стан - це лише сигнал про те, що процес задоволення потреби натрапив на труднощі і досяг тієї фази, коли він не може далі здійснюватися без ретельної орієнтування у зовнішній ситуації і розвитку мотивованої активності з метою її використання, перетворення» [17, 24]. Самоствердження відбувається не «за», а «всупереч» дискомфорту станом.

Другий підхід полягає в тому, що потреба в самоствердженні існує поряд з іншими потребами. Це напрям представлений поглядами С. Б. Каверіна, Д. А. Леонтьєва, А. Маслоу, В. А. Туєва. Суть його в тому, що потреба в самоствердженні знаходиться в ієрархічних відносинах з іншими потребами.

Принципом ієрархії Маслоу А. є логіка задоволення потреб. Поки не будуть задоволені фізіологічні потреби, не можуть отримати задоволення вищих. Найвищий рівень в цій ієрархії представлений потребою в самоактуалізації [23].

С. Б. Каверін керується принципами діяльності і домінування: основою його ієрархії є піднесення потреби (розширення числа об'єктів, здатних на все більш високому рівні задовольнити ту з потреб, яка є генетичним коренем шуканої). Коренем потреби в самоствердженні є потреба в праці [19].

В. А. Туєв, вибирає принципом ієрархії утворення нових потреб. Потреба в самоствердженні є базовою для утворення духовних потреб [39].

Основою ієрархії потреб у Д. А. Леонтьєва виступає етапність процесів розпредмечування і опредмечування сутнісних сил людини в соціальній діяльності. Потреба в опредмечуванні знаходиться на вершині його трирівневої типології потреб [21].

Третій підхід визнає потребу в самоствердженні як самостійну, фундаментальну. Цю точку зору поділяють В. С. Агапов, В. Ф. Ведин, М. Р. Догонадзе, А. В. Розов, Г. К. Сайкіна, Н. Ф. Цыбра, Ш. Н. Чхартішвілі.

В. С. Агапов потреба в самоствердженні вважає самостійною в системі духовних потреб, що представляє собою «своєрідне дзеркало соціальної активності особистості, в якому добре видно різноспрямованість соціальних відносин та орієнтації людини [3].

В. Ф. Ведин говорить про те, що будь-яка класифікація потреб є «бідної» для потреби в самоствердженні. Самоствердження може задовольнятися через різні потреби [13].

Ш. Н. Чхартішвілі, М. Р. Догонадзе називають потребу в самоствердженні потребою у власній цінності, під якою розуміється «прагнення до утвердження перед самим собою власного «Я», власної особистості...» [15, 40], Г. К. Сайкіна - родовою потребою людини [34], Н. Ф. Цыбра називає самоствердження «стрижнем піраміди всіх потреб» [41], А. В. Розов, слідом за А. Адлером, - «прагнення до переваги» [33], В. А. Туєв - «престижно-статусною» потребою, що знаходиться між біологічними і соціальними потребами «особливий прошарок» [39].

У різних сферах життєдіяльності людина може мати різні рівні самоствердження. Отже, самоствердження представлено наступними рівнями.

Латентний рівень самоствердження характеризується відсутністю уявлень про самоствердження та його способи, потреба в самоствердженні усвідомлена, але актуалізація діяльності з її реалізації носить випадковий характер і супроводжується дуже низькою інтенсивністю діяльності по утвердженню сутнісних сил у сферах життєдіяльності.

Нормативний рівень самоствердження характеризується усвідомленням спонукання до самоствердження і розумінням сутності самоствердження, що орієнтує людину на способи самоствердження, що виходять за рамки уявлень «бути як всі». Відповідальність за вибір поєднується з ініціативою, «самодіяльним участю людини в різних сферах соціального життя». Ініціатива

характеризується виходом за межі необхідного. Утвердження сутнісних сил супроводжується середньою інтенсивністю діяльності.

Особистісно-продуктивний рівень самоствердження орієнтує людину на визначення власної позиції самоствердження для подальшої самореалізації особистості, що змістовно співвідноситься з здатністю знайти такі внутрішні новоутворення, які б забезпечували як повноцінне буття в умовах дійсності, так і вихід, зустріч з наступними етапами життя; як повноцінне цілісне включення в навчальну діяльність, так і здатність змінити вид діяльності, не втрачаючи повноти буття; як входження в спільноту інших людей і розвиток міжособистісних відносин на рівні розуміння, так і готовність перейти в інші соціальні спільноти, не втрачаючи неповторного і значущого досвіду життя. Утвердження сутнісних сил супроводжується високою інтенсивністю діяльності.

Продуктивно-творчий рівень самоствердження передбачає реалізацію сутнісних сил людини в створенні соціального продукту, представлення себе в інших людях, в утвердженні людської унікальності на рівні творчості, що характерно вже для самореалізації особистості.

Отже, чим вище рівень організації людини, тим вище рівень його соціальної активності, що визначає рівень його самоствердження, тим більш серйозно людина підходить до вибору сфер та засобів для свого затвердження.

Нікітін Е. П. [26, 40] виділяє наступні основні характеристики затвердження:

I. Просторова характеристика. Вона включає в себе область самоствердження - кожен акт самоствердження здійснюється в певній сфері людської діяльності.

II. Енергетична або силова характеристика. Вона включає:

1. Імпульс до самоствердження - внутрішня потреба до самоствердження:
  - а) загальний імпульс або стабільний;
  - б) ситуаційний або змінний імпульс;

2. Потенціал самоствердження - здатність людини до дії, до задоволення того чи іншого імпульсу, до самоствердження.

а) загальний потенціал - коли кажуть про повну бездарність або про здатному, всебічно розвиненому людині;

б) специфічний потенціал - здатність задовольнити ситуаційний імпульс до самоствердження.

Він же (Нікітін Е. П.) відзначає проблеми, які можуть виникнути у людини в процесі затвердження - дефіцит самоствердження:

1. дефіцит потенціалу самоствердження (специфічний потенціал нижче того, який вимагається для задоволення ситуаційного імпульсу);

2. дефіцит імпульсу самоствердження (ситуаційний імпульс слабкіше того, який був здатний ініціювати повну реалізацію специфічного потенціалу).

Виходячи з усього перерахованого вище, можна поставити питання: «Яке ж визначення процесу самоствердження?» У словниках, довідниках дається наступне визначення : «Самоствердження - це прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості». Дане визначення, на нашу думку, звужує розглянуте поняття - самоствердження є результатом оцінки, хоча самооцінку необхідно розглядати як завершальний етап самоствердження.

Деякі автори вважають самоствердження процесом, народжує в людині почуття власної гідності. Але в такому випадку виникає питання: чи цей процес відбувається не зі всяким людиною, т. к. самоствердження здатне породжувати такі почуття, як егоцентризм, манію величчя і т. п., або оголосити почуття власної гідності якістю притаманним кожній людині, і цим роблячи це поняття дуже широким і розпливчастим.

Існують безліч класифікацій процесу самоствердження запропонованими різними авторами І. Якщо при класифікації самостверджень за основу розподілу прийняти ступінь їх цілеспрямованості, то ми *отримаємо три типи, а саме:*

1. *Самоцільні самоствердження.* Самоствердження перетворюється в самоціль. Для самостверджень цього типу характерно те, що мета має яскраво

виражену і певну форму, але вкрай розпливчате, абстрактне зміст. Вона зазвичай виникає в ситуаціях того роду, коли при наявності сильного загального імпульсу до самоствердження у людини немає ні одного скільки-небудь високого специфічного потенціалу. Тому мета добитися самоствердження, як правило, не пов'язана з настільки ж яскраво вираженою установкою на те, як реалізувати цю мету, а якщо і пов'язана, то дуже неміцними зв'язками, які здатні легко розриватися і замінятися іншими, настільки ж неміцними.

2. *Цілеспрямовані самоствердження.* На відміну від попереднього в цьому типі акції людина не тільки свідомо робить самоствердження своєю метою, але і вирішує, якими засобами, в якій області діяльності буде намагатися реалізувати цю мету, причому, характерно, що така реалізація здійснюється досягненням іншого - конкретно - мети діяльності.

Існує два підтипи цілеспрямованих самостверджень - консервативний і прогресивний:

1. Консервативним ми називаємо таке самоствердження, за допомогою якого людина прагне зберегти вже досягнуті позиції.

2. У прогресивному самоствердженні робиться спроба піднятися вгору за обраною ціннісною сходинкою або ж перебраться на іншу - більш високу - ціннісну.

3. Неціленаправлені самоствердження. Тут маються на увазі випадки, коли людина взагалі не ставить собі за мету самоствердитися. Просто він отримує якийсь результат, який позитивно оцінюється ним або іншими людьми. Тим самим він знаходить самоствердження, яке в таких випадках виявляється додатковим результатом.

II. Якщо при класифікації самоствердження за основу розподілу прийняти засоби, за допомогою яких вони здійснюються, то ми отримаємо два типи: *зовнішні і внутрішні.*

1. *Зовнішні самоствердження.* Цим терміном ми позначаємо самоствердження, які досягаються за рахунок володіння набутими (так сказати,

прийшли людині ззовні) предметами. У ролі таких предметів можуть виступати практично будь-які речі - від самих звичайних до коштовностей, розкішні вбрання, помешкань, автомобілів тощо. Подібну роль нерідко відіграють і живі істоти - тварини, члени сім'ї, знайомі і т. п.

2. *Внутрішні самоствердження.* І в такому самоствердженні засобами можуть бути звичайні речі і живі істоти. Проте в даному випадку вони не купуються самоствердженням суб'єктом, не «віднімає» їм у навколишнього світу, а, навпаки, створюються (формується) ним шляхом реалізації її внутрішніх здібностей.

III. Якщо при класифікації самостверджень за основу розподілу прийняти результати, то можна вивести два типи: *доособистісні та особистісні.*

1. У доособистісних самоствердженнях людина в кінцевому підсумку стверджує себе в якості елемента, частини певного цілого (системи, сукупності).

Існує два підтипи доособистісних- *інклюзивний і змагальний.*

а) В інклюзивному самоствердженні людина утверджує себе в якості елемента, частини певного цілого, при цьому ніяк не виділяючи себе з маси інших елементів, частин. Щоправда, саме ціле він неодмінно виділяє як найкраще серед подібних йому цілісностей.

б) У змагальному самоствердженні людина прагне довести, що він - кращий з даного обмеженого безлічі людей.

2. *Особистісні самоствердження.* Особистість являє собою неповторне - не тільки в рамках обмеженого безлічі людей, але і взагалі, в принципі людське освіта, унікальний мікрокосм. Завдання особистісних самоутверджень і полягає у створенні такого мікрокосму.

IV. Нарешті, якщо при класифікації самоствердження за основу розподілу прийняти його механізми, то виходять два типи: самоствердження шляхом заперечення іншого (інших) Я і самоутвердження шляхом самовизначення.

1. Самоствердження шляхом заперечення іншого (інших) Я дуже різноманітні за своїми формами - від зовсім м'якої, при якій «заперечуючий» з тієї чи іншої причини взагалі нічого не усвідомлює, до вкрай жорстких та жорстоких це - фізичне насильство і вбивство.

2. Самоствердження шляхом самовизначення. При розмові про них зазвичай в першу чергу підкреслюють їх принципіальну відмінність від самостверджень шляхом заперечення іншого (інших) Я, перевага (насамперед у моральному відношенні) перших над другими. Разом з тим не слід забувати і про подібність. Наприклад, у механізмі самоствердження шляхом самовизначення теж закладено акт заперечення. Правда, тепер він спрямований не на інші Я, а на своє власне. Людина заперечує себе вчорашнього (сьогоднішнього) заради утвердження себе сьогодні (завтра), більш високого, заради підйому по сходах цінностей.

Р.А. Альберті і М. Л. Эмонси бачили наступні стратегії самоствердження.

1. *Самопригнічення.* Для цих людей характерна приховувати негативні почуття за доброзичливістю; уникати ситуацій, де необхідно брати ініціативу на себе. Є тенденція приховувати власну думку і адекватні емоційні реакції по перевазі невизначених і маловиразні форм мовного спілкування.

2. *Агресивна стратегія або стратегія домінування.* Тут найбільш характерно відповідати, перш ніж співрозмовник встиг закінчити свою думку; говорити зухвалим тоном, дивитися на інших зверхньо, нав'язувати свою думку.

3. *Конструктивна стратегія.* Для людей, яким притаманна ця стратегія характерна відповідати без запинки, говорити досить голосно і природним для себе тоном, охоче обговорювати запропоновану тему, відкрито висловлювати свою думку і слухати іншу, не обов'язково критикуючи останнім.

Кожна з розглянутих класифікацій дозволяє охарактеризувати акт самоствердження лише в одній площині. Оскільки даний акт є багатограним, складним утворенням, то для більш адекватної його характеристики необхідно використовувати різні варіанти класифікації, поєднуючи їх.

1.3 Соціально-психологічний портрет особи, що скоїла протиправне діяння

Особистість людини, що вчинила злочин, є об'єктом пильного вивчення багатьох наук криміналістичного профілю. Очевидно, що при збігу «кута зору» тієї чи іншої науки повинен бути знайдений загальний методологічний підхід до вирішення проблеми про сутність і поняття особистості злочинника. Формування такого підходу включає в себе рішення логічно пов'язаних між собою запитань про те, що таке особистість злочинця, чи є вона по-загальною; які ознаки складають її зміст; яка її роль у вчиненні злочину; як впливати на неї, щоб запобігти злочину.

Кримінологічне вчення про особу злочинця виходить з наступних положень матеріалістичної філософської концепції людини. Особистість як цілісне створіння являє собою соціальна якість людини. Воно не набувається з моменту народження, а формується в процесі суспільних відносин, тобто є продуктом соціалізації людини. У той же час людина-продукт подвійної детермінації, оскільки його природа біосоціальна. Співвідношення природного і соціального в людині таке, що біологічне знаходиться в підлеглому відношенні до соціального і виступає в ньому не безпосередньо як у тварин інших істот, а у перетвореному, «людяному» вигляді. Звідси випливає, що природа і сутність людини - не тотожні поняття. Якщо перше включає в себе генетичні і соціальні зв'язки людини, то другий охоплює лише суттєві аспекти (приналежність до соціальної групи та ін);

2) соціальні функції, виражені за допомогою показників реальних проявів особистості в основних сферах діяльності (професійно-трудова, соціально-культурологічна, соціально-побутова);

3) морально-психологічні установки, що відображають ставлення людини до його проявів в основних видах діяльності (ставлення до загальносуспільних обов'язків, недержавним органам, закону, правопорядку, праці, сім'ї, до культурних цінностей тощо).

Кримінологічний аналіз особи злочинця спирається на вищевикладені положення, але має і деякі особливості. Насамперед очевидною відзнакою особистості злочинця від злочинника є сам факт вчинення злочину. Злочин як різновид діяльності суб'єкта дає підставу задуматися про те, які особистісні якості проявилися, виразилися в ньому. Очевидно, що ці відмінності можна зафіксувати в особистості злочинника на внутрішньому та зовнішньому рівні.

На внутрішньому рівні відміну утворює особливий вектор соціальної спрямованості негативну (антисупільну) спрямованість. На зовнішньому рівні воно втілюється в специфічному виді діяльності - злочинної діяльності (або в одному злочині), а також у своєрідності проявів в основних сферах життєдіяльності.

Таким чином, справедливим є твердження про те, що відмінність особи злочинця від не злочинця полягає у негативній спрямованості, реальними носіями і опорою виступають особистісні властивості, які отримали закінчене вираження у вигляді та характері злочинного діяння, що є основним мірилом її глибини і сили (Ю. М. Антонян) [54, 450].

За аналогією з злочином як суспільно небезпечним діянням такі особистісні властивості стали називати суспільною небезпечністю особи злочинця.

Таким чином, суспільна небезпека є своєрідною статистичною характеристикою особистості злочинця, оскільки злочин скоєно і, отже, особистісні властивості вже проявилися. Ось чому справедливо твердження, що громадська небезпека особистості злочинця є її ретроспективною оцінкою.

Достатньо ретроспективної оцінки особистості злочинця, коли мова йде про її кримінологічний аналіз? У кримінально-правовому аспекті відповідь буде позитивною. Але для практики попередження злочинів велике значення має перспективна характеристика особистості злочинця. Така характеристика може бути отримана на основі оцінки певного співвідношення між негативною і позитивною спрямованістю конкретної особистості. Представляється вельми принциповим підкреслити даний висновок: прогноз про можливість вчинення в

майбутньому нового злочину повинен бути заснований на оцінці співвідношення між негативною і позитивною спрямованістю особистості злочинця. Умовно кажучи, чим більше вектор негативної спрямованості, тим достовірніше висновок про можливість повторного злочину. Ймовірно, що може бути і таке співвідношення, коли можливість повторного злочину нульова. В цьому плані ще потрібна робота щодо конкретизації співвідношення, але загальний висновок полягає в наступному: перспективна характеристика особистості злочинця, що спирається лише на її суспільну безпеку, є односторонньою, а значить, малоїмовірною.

Констатація вищевказаного відмінності особистості пре-ступника від злочинця не потребує конкретизації. Мова йде про те, що повинні бути «індивідуальні носії» негативної спрямованості, інакше кажучи, конкретні відмітні ознаки особистості злочинця. На статистично значущому рівні їх можна виявити на всіх «поверхах» структури особистості. Численні кримінологічні дослідження і статистичні дані показують, що переважна більшість злочинців чоловіки. Частка жінок коливається в межах 10-11%. Однак фактор жіночої статі стає значущим при вчиненні певних видів злочинів. Так, вага жінок, які вчиняють розкрадання шляхом привласнення, розтрата, або шляхом зловживання службовим положенням, досягає 40% і, навпаки, серед осіб, вчинивших грабежі і розбої, не перевищує 6% [48, 60].

Вікова диференціація злочинців показує, що найчастіше скоюються злочини у віці від 25 до 29 років, потім слідує 18-24, 14-17 і 30-40-річні. Рідше всіх скоюють злочини особи старше 50 років. Найбільша кримінальна активність у злочинців у віці до 24 років. Віковий фактор впливає на вибірковість злочинного поведінки. Так у віці до 25 років частіше всього вчиняються крадіжки, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство, зґвалтування. Особи після 30 років переважають серед тих, хто скоїв економічні злочини [48, 60].

Рівень освіти злочинців відносно низький. На тлі загальної середньої освіти населення в Україні злочинці частіше мають незакінчену середню освіту.

Злочинці з вищою освітою складають незначну частку. Більш високий рівень освіти зазначається у посадових злочинців, нижче рівень освіти в осіб, які вчинили вбивства, розбої, хуліганство.

Розподіл злочинців, виходячи з їх приналежності до різних соціальних груп, показує, що частка робітників становить досить постійну величину і коливається близько 50%. Порівняно з нею інші соціальні групи незрівнянно нижче. Переважання робітників серед злочинців пояснюється не стільки самою приналежністю людини до цієї соціальної групи, скільки передумання або супутними йому іншими ознаками, наприклад низьким рівнем освіти, культурного свідомості і т. п [48, с. 61].

Кримінологічні дослідження показують, що близько половини всіх злочинців холості (або не заміжня). Шлюб, сім'я володіють значним моральним та соціальним мобілізує потенціал. Відсутність їх впливу на людину закономірно корелює з його злочинною поведінкою.

Відмітною ознакою особистості злочинця є ухилення від соціально-корисної діяльності (навчання, праця). У середньому близько 30% викритих злочинців, будучи працездатними на момент вдосконалення злочину були непрацюючими і не навчаючимися. Найбільш яскраво ця ознака виражена у корисливих злочинців (до 40-50%) [56].

Трудова діяльність злочинців має істотні особливості. Як правило, виконувана робота характеризується низьким рівнем кваліфікації, частою зміною місця її виконання, пов'язана з недобросовісністю виконання обов'язків, прогулами тощо

Сучасні соціально-економічні умови України породили або загострили певні фактори, що детермінують злочинність. Йдеться про такі соціальні наслідки економічної реформи, як безробіття, міграція, націоналізм та етнічні конфлікти. Безумовно, що ці явища відображаються на індивідуальному рівні. Тому назріла потреба в їх кримінологічному вивченні в якості самостійних ознак, що характеризують особистість злочинця.

Своєрідним заступником функції соціально корисної діяльності у злочинців є злочинна діяльність, що має такі показники, як рецидив, вчинення злочину в групі, кримінальний професіоналізм і деякі інші. Ця характеристика особистості злочинця варіює в залежності від багатьох моментів, наприклад від віку вдосконалення першого злочину, відбування покарання в місцях позбавлення волі, характеру злочину.

Кримінальна статистика показує, що серед виявлених злочинців близько чверті раніше вчинили злочин. Приблизно 30% з них здійснили злочинні дії в групі. Найбільш високий рівень рецидива (змішаного) у осіб, які вчинили умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування (близько 40%), а також грабежі, розбої (близько 35%) [56].

Групова злочинна діяльність найбільш характерна для осіб, які вчиняють розбої (до 70%), крадіжки, грабежі (до 50%), зґвалтування (до 40%). Неповнолітній злочинець найчастіше вчиняє злочин у складі групи до 80% [56].

Особливості особистості злочинця у морально-психологічній сфері стають об'єктом кримінологічного та статистичного аналізу, коли мова йде про мотивації злочинної поведінки і стані злочинця в момент вчинення злочину.

Мотивація злочинного поведіння не завжди прямолінійно пов'язана з характером вчиненого злочину. Принципово важливим є наступна вимога: мотив не має приписуватися особистості виходячи лише із зовнішніх обставин і ситуацій, його треба «витягувати» з особистості. Не можна виходити з звичних схем: корисливий злочин - корисливий мотив, хуліганство -хуліганські спонукання.

Мотиви злочинів дорослих осіб можна класифікувати таким чином: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильно-егоїстичні; 4) анархійно-індивідуалістичні; 5) легковажно-безвідповідальні; 6) боягузливо-малодушні (Ст. Лунеев) [56].

З великими труднощами пов'язане виявлення і вивчення неусвідомлюваних мотивів, найбільш характерних для злочинів проти особистості, суспільної безпеки і громадського порядку. Вирішити цю задачу

можна, якщо скористатися спеціальними методиками для виявлення й аналізу мотивів злочинного поведінки.

Якщо спиратися на дані кримінальної та судової статистики, то можна отримати наступну інформацію про морально-психологічні особливості особистості злочинця: вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження; вчинення злочинів з хуліганських та інших низинних спонукань; з особливою жорстокістю; обгрунтоване кровною помстою; національної або расової ворожнечі; в стані сильного душевного хвилювання та ін. Так, більше третини усіх злочинів вчиняється в стані сп'яніння, а такі, як вбивства, тяжкі тілісові ушкодження, звалтування, в аналогічному стані досягають 80% [59].

Спеціальні психологічні дослідження виявляють у злочинців високий рівень імпульсивності, чутливості, яскраво виражену агресивність.

Численні кримінологічні дослідження показують, що злочинці характеризуються низьким рівнем юридичної свідомості. Вчинення злочину є результатом загального неповаги до закону, відсутності незгоди з правовими вимогами або в силу просто їх незнання, або в результаті не засвоєння вимог правових норм. Основними регуляторами правомірної поведінки, на думку обстеження ванних засуджених, є: страх покарання і боязнь небажаних наслідків.

Перераховані вище особливості особистості злочинника мають насамперед статистичне значення і притаманні злочинцю як наукового поняття. Окремо взятий конкретний злочинець може не набрати «повного джентльменського набору», що, звичайно, не означає, що ці особливості довільно відображені або «притягнуті» до поняття особистості злочинця. Таким чином, різним злочинцям вище перераховані ознаки притаманні в різній мірі. Наприклад, вони більш виражені у убивць, розбійників, грабіжників, рідше зустрічаються у злодіїв і можуть бути ледь відчутні у осіб, що вчиняють необережні злочини.

У реальному житті багато хто з людей, яким притаманні перераховані вище ознаки, все таки не чинять злочинів. Чому це відбувається? Чітку відповідь на сьогоднішній день кримінологія дати поки не може. Але більшість фахівців вважають, що в особистості злочинця проаналізовані вище властивості набувають якусь критичну масу, від якої з'являється ефект нової якості - здатність вчинити злочин. Ця якість отримала назву «криміногенність особистості злочинника».

У 70-80-ті роки були проведені численні дослідження вітчизняних кримінологів з метою виявлення такої специфічної сукупності властивостей. Використовуючи метод розпізнавання образу, на основі великого статистичного матеріалу за допомогою ЕОМ вчені прийшли до висновку, що стійкий комплекс з більш ніж 20 ознак, включаючи соціально-демографічні, соціально-рольові та морально-психологічні, проявляється у 4 з кожних 5 обстежених злочинників.

З урахуванням вищевикладеного можна сформулювати таке визначення особи злочинця: це сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, яка за певних ситуативних обставин (або крім них) призводить до скоєння злочину.

Наступним кроком на шляху наукового осмислення проблеми особи злочинця є узагальнення і систематизація її властивостей й якостей. Практичне значення випливає з теоретичного аналізу висновків буде істотним, якщо перейти від поняття «особистість злочинця» таким категоріям, як «типологія особи злочинця» і класифікація злочинців. У кінцевому рахунку, діяльність з попередження злочинності на особистісному рівні залежить від розробки типології особистості злочинця, яка є основою методики прогнозування індивідуальної поведінки і застосування диференційованих та індивідуалізованих заходів профілактичного та правового впливу.

Зазвичай у кримінологічній літературі розрізняють типологію і класифікацію. При цьому виходять з того, що типологія узагальнює сукупність типових для всіх або певних груп соціальних особливостей, в той час як

класифікація підрозділяє злочину-ників на групи відповідно до одиничного, індивідуально-му ознакою. Тому зазвичай класифікація передує типології.

У кримінальній статистиці можна зустріти наступні класифікації злочинців [61].

1) За соціально-демографічними ознаками: чоловіки, жінки; у віці: 14-15; 16-17; 18-24; 25-29; 30-40 років; старше 50 років; за рівнем освіти: з початковим, з 8-класним; з середнім та середньоспеціальним; з вищим та незакінченим вищим.

2) За ознаками соціального становища і роду за-понять: робітники, службовці, учні, приватні підприємці, фермери, пенсіонери; працездатні, але працюють і не навчаються; безробітні.

3) За ознаками місця проживання і тривалості проживання: місто, сільська місцевість; постійний житель, мігрант, переселенець.

4) За даними інтенсивності і характеру злочинної діяльності: повторність, рецидив (багаторазовий спеціальний, особливо небезпечний); у групі, в організованій групі.

5) За даними про стан особи в момент скоєння злочину: у стані алкогольного сп'яніння, у стані наркотичного збудження.

У кримінологічній літературі можна зустріти безліч варіантів типології особистості. Залежно від критерію типологізації всі відомі типології можна розділити на три групи.

До першої належать ті з них, в яких злочинники диференціюють залежно від характеру індивідуально-мотиваційних властивостей, що виявляються в скоєному злочині. Наприклад, виділяють: 1) особливо небезпечних злочинців; 2) насильницьких злочинців; 3) корисливих злочинців; 4) вчинили злочини проти суспільного порядку; 5) не обережних злочинців.

Друга група об'єднує типології, в яких злочинці диференціюють виходячи з характеру взаємодії криміногенної особи з різним ступенем вираженості з факторами ситуації вчинення злочину або тільки в залежності від ступеня виразності криміногенних спотворень особистості. Прикладом такої

типології може бути варіант, запропонований-ний для неповнолітніх злочинців. У ній виділяються два основних типи: криміногенний і випадок-ний. Криміногенний тип поділяється на три підтипа: 1) послідовно криміногенний; 2) ситуативно-криміногенний; 3) ситуативний.

Третя група включає типології, в яких критерієм типологізації виступає соціальна спрямованість особистості злочинця. Один з варіантів-такої типології ранжує злочинців виходячи з співвідношень негативної і позитивної спрямованості особистості.

Також класифікацію за ступенем суспільної небезпеки особистості і її криміногенної активності можна представити в наступному вигляді:

1. Особливо небезпечні активні антисоціальні.

Багаторазово судимі рецидивісти. Стійке злочинне поведінка проти суспільства та його цінностей. Грабежі, крадіжки, розбої, хуліганство, насильство і т. д. не залежать від ситуації, ситуацію для злочину вони створюють самі. У цю групу можуть входити професійні злочинці - злочину, джерело існування (бандити, великі хабарники). Характеризуються негативним зневажливим ставленням до особистості та її цінностей (життя, здоров'я, честі). Умисні агресивно-насильницькі злочини (вбивства, тілесні ушкодження, насильство, наклеп, образа, викрадення).

Класифікація за ступенем суспільної приналежності:

- ворожість до оточення;
- низький вольовий контроль;
- потреба в самоствердженні за рахунок інших людей або за рахунок матеріальних цінностей;
- ригідність;
- відчуження;
- чутливість у міжособистісних контактах;
- імпульсивність;
- агресивність.

2. Десоціалізація, небезпечні, пасивні.

2.1. Мотивація: вчинення злочину для підтримки свого способу життя.

2.1.1. Деадаптивний тип.

2.1.2. Алкогольний тип.

Спільні риси:

- пасивність;
- погана соціальна адаптація;
- антисоціальний спосіб життя;
- байдужість до своєї долі;
- відсутність стійкого уявлення про себе;
- соціальні контакти поверхневі;
- висока відчуженість;
- низька «сила-Його».

3. *Нестійка, часткова криміногенна зараженість.*

3.1. Мотивація: злочин як гра.

3.1.1. Ігровий тип.

Спільні риси:

- потреба в ризику, пошуку гострих відчуттів;
- імпульсивність;
- пошук емоційно-збудливих ситуацій;
- бажання звернути на себе увагу;
- демонстративна поведінка;
- емоційна нестійкість;
- дефекти в морально-етичній сфері;
- низька «сила Его»;
- схильність до азартних ігор.

4. *Ситуативні.*

4.1. Мотивація: ситуативна, бажання вирішити проблему.

4.1.1. Тип, залежний від ситуації.

Спільні риси:

- недорозвинення морально-етичної сфери;

- залежність від ситуації;
- когнітивна простота, неадекватна оцінка ситуації;
- ні безконфліктних установок;
- відчуження;
- протистояння загальноприйнятим нормам і правилам.

5. Легковажні.

5.1. Легковажний тип. Тип невдахи.

Спільні риси:

- легковажне ставлення до нормам і цінностям, прийнятим у суспільстві;
- легковажне ставлення до свого життя;
- фіксація тривоги;
- невпевненість у собі;
- уникнення невдач.

6. Корисливо-приватновласницькі.

6.1. Мотивація: матеріальна вигода.

6.1.1. Сімейний тип.

Спільні риси:

- зазвичай працелюбні і старанні;
- високий рівень мотивації підвищення матеріального добробуту;
- вчинення злочину не для себе, а для підтримки необхідного, на думку близьких, матеріального рівня (звідси нерідко - аскетизм по відношенню до себе).

7. Індивідуалістичний тип.

Найменш вивчений тип злочинів. До них відносяться: злочини проти порядку управління, правосуддя, військові злочини.

Розробка проблеми особистості злочинця має велике значення не тільки для розвитку кримінологи-соціологічної науки. В практичній діяльності попередження злочинів врахування особистісного фактора відіграє чи не вирішальну роль, яка виявляє-ся в наступних основних напрямках: 1) при статистичному аналізі злочинності за особам; 2) при вивченні причин і умов

вчинення конкретних злочинів; 3) при проведенні індивідуально-виховної роботи службами і підрозділами органів внутрішніх справ; 4) в діяльності судів при призначення покарання; 5) оперативно-розшукової діяльності.

1.4. Психологічні фактори, що впливають на формування злочинної поведінки

В основі будь-якої поведінки лежать ті чи інші мотиви.

Мотив - один з найважливіших компонентів особистості. Це внутрішній стимул поведінки, і абсолютно справедливо можна висловитись: «Який мотив, така й особистість». Для того щоб підкреслити важливість вивчення мотивів і складність відповідних питань, потрібно відзначити, що одну й туж дію можна детерминувати різними мотивами. У зв'язку з цим, можна згадати, античну розповідь. Один чоловік запитав у робочих, які будували будинок: «Що ви робите?». Один з них сказав: «Я завжди ношу цей клятий камінь». Другий на те ж питання відповів: «Я заробляю собі на шматок хліба». А третій сказав, що він будує прекрасний храм. Таким чином, зовні однакова поведінка може визначатися різними мотивами, і це треба враховувати при вивченні поведінки злочинця.

Мотив - це внутрішній, суб'єктивний сенс поведінки, то, заради чого воно реалізується. Це не мета, не завдання, яке ставить перед собою людина, це сенс поведінки. Мотив слід відрізнити від мотивації. Мотивація - це динаміка мотивів, процес виникнення, формування, розвитку, зміни, коригування мотивів, постановки цілей та прийняття рішень. Мотиви і мотивація найтіснішим чином пов'язані між собою. Крім них існує ще поняття мотивування. Мотивування - це спроба раціонально пояснити мотив, часто не має нічого спільного зі справжніми мотивами [28]. Мету, можна визначити наступним чином - це уявлення про результати діяльності, не сам результат, а

лише уявлення про результат. Мета, її постановка входять в мотивацію, але мета не є мотивом, хоча і тісно взаємодіє з ним.

Слід зазначити, що існує головний, генеральний мотив і поряд з ним додаткові, другорядні. Саме перший з них визначає вчинки і функціонує довгий час, іноді все життя, підпорядковуючи собі додаткові. Наприклад, головним може бути мотив самоствердження, який багато в чому визначає способи власної реалізації і, отже, в значній мірі регулює поведінку і спосіб життя [28].

Можна відзначити два рівня мотивації: раціональний, зовнішній і глибинний, смисловий. Другий рівень найбільшою мірою визначає поведінку взагалі, і злочинне, зокрема. Так, викрадення чужого майна зовні може мотивуватися користю, бажанням людини забезпечити собі матеріальний достаток, а внутрішньо - потребою знизити психотравматичну тривожність, викликану небезпеками, які звідусіль загрожують незабезпеченого, нужденному суб'єкту.

Розділити раціональний і смисловий рівні мотивації злочинної поведінки буває дуже важко, особливо у випадках вчинення злочинів складного характеру, погано піддаються поясненню. Однак, тільки зрозумівши глибинний сенс подібних злочинів, можна успішно сформулювати слідчі версії і знайти винних. На жаль, практичні працівники правоохоронних органів рідко володіють необхідними для цього знаннями [28].

Наприклад, буває важко зрозуміти, чому деякі злочинці здійснюють звірські дії по відношенню до дітей. Зазвичай їх намагаються пояснити психічними розладами, до того ж іноді пов'язаними з сексуальною сферою. Але ж, розлади такого роду можуть спостерігатися і у людей, які дуже люблять дітей і ніколи пальцем їх не чіпатимуть. Отже, виникає питання: чому саме ця людина скоїла подібні дії? Для того, щоб відповісти на це питання, зрозуміло, необхідно вивчити цих людей. Вивчення ж показує, що такі злочинці самі в дитинстві були жертвами жорстокого поводження. Внутрішній сенс їх дій полягав в тому, щоб знищити психотравмуючі спогади власного дитинства; він носить характер самогубства, але лише на психологічному рівні. Цей не

згадуємих клубок дитячих травм, як правило, раптово актуалізується в стані сп'яніння, що знімає внутрішній контроль поведінки.

Для того щоб наочно уявити собі, що таке мотивація злочинної поведінки, необхідно звернутися до психології несвідомого. Несвідоме - це особлива сфера психіки, що існує поряд зі свідомістю. Ці дві сфери психіки знаходяться між собою в досить складних відносинах, іноді конкурують, але частіше співпрацюють, доповнюють один одного, коригують [28]. Зараз існування несвідомого практично не заперечується, будучи аксіомою. Так само, як людина не може існувати, скажімо, без серця або якого-небудь іншого життєво важливого органу, так він не може існувати без сфери несвідомого, яке відіграє надзвичайно важливу роль в поведінці.

Несвідоме - це те, що знаходиться поза сферою свідомості, не охоплюється ним. Несвідоме містить у собі незгадуємих індивідуальний досвід, витіснений в силу травматичності і неактуальності, моральної неприйнятності, в тому числі досвід дитячих років, а також автоматизми і інстинкти. Отже, несвідомі мотиви - це вислизає від свідомості, який не охоплює сенс поведінки [28].

По-перше, уточнимо, спогади не можуть перебувати в області несвідомого. Спогади тому і спогади, що вони завжди усвідомлені. Несвідоме зберігає інформацію про переживання, відчуття, потягах, які з різних причин, наприклад моральним, не представлені у свідомості. Тому людині так страшно заглядати в глиб самого себе, де його можуть чекати його ж д'яволи і монстри. Це є однією з основних причин, по яким злочинці настільки не схильні до дійсного покаяння, адже воно завжди загрожує зустріччю з чудовиськами, що ховаються в глибинах їх душі. Але, при цьому, несвідоме не є, безумовно, сховищем усього поганого і відразливого. Там можна знайти і світлі, радісні переживання, витіснені з огляду на їх неактуальність.

По-друге, уявлення також не належать до несвідомого, оскільки вони завжди усвідомлювані. У несвідомої сфери мають місце якісь механізми і мотиви, що призводять в дію вистави, які реалізують їх у дії.

Отже, несвідома психічна діяльність - це така діяльність людини, яка усвідомлюється їм смутно або не усвідомлюється зовсім. Однак це не означає, що індивід не здатний її зрозуміти. Репрезентація несвідомого у свідомості часто призводить до зміни поведінки людини, його ставлення до зовнішнього світу і самого себе [28]. Несвідоме може бути виявлено і осмислено іншою людиною, наприклад дослідником, що володіє спеціальними методами виявлення психічних явищ і процесів, прихованих від свідомості самого суб'єкта.

Несвідоме має неабиякий вплив на спосіб життя і поведінку особистості, активно бере участь і в формуванні мотивів. Відповідно, самі мотиви поведінки можуть не усвідомлювати особистістю та бути несвідомими. У осіб, що відрізняються низьким рівнем свідомості і слабкими гальмівними процесами, емоційно насичене неусвідомлюване переживання провокують обставини, які можуть реалізуватися в несподівану для самого суб'єкта імпульсивна дію, наприклад вбивство. В інших випадках назване переживання, будучи за своїм характером неприйнятним для свідомих установок, може модифікувати свідомість, виступаючи під маскою мотивів іншого роду, суб'єктивно оцінюваних позитивно і прийнятних для людини, але об'єктивно штовхають його на протиправні дії.

Ігноруючи несвідомі явища і процеси, неможливо глибоко вникнути в психіку злочинців і побудувати виховну роботу, що враховує їх психічні особливості. Це наочно підтверджується прикладом неодноразово судимих рецидивістів, які продовжують злочинну діяльність незважаючи на різні заходи виховання, примусу і допомоги, які до них застосовувалися. Їх виправлення заважають стереотипи способу життя і поведінки, закріплені в їх психіці на рівні несвідомого. Як показали проведені нами дослідження, чимала частина злочинців-рецидивістів, тривалий час ведуть антигромадський спосіб життя, не усвідомлюють власні мотиви такого існування.

У випадках, коли неусвідомлювані переживання аномальні і при цьому емоційно насичені, а пригнічують їх сили свідомості, чомусь ослаблені, може

виникнути конфлікт, що стався з усвідомленими установками індивіда. Найчастіше подібні конфлікти між несвідомим і свідомістю викликаються неврозами, які супроводжуються суб'єктивно тяжкими відчуттями і переживаннями, які вимагають лікування.

Проблема несвідомого в кримінології - це проблема пояснення деяких злочинів, їх внутрішніх, особистісних механізмів і мотивів, індивідуального сенсу злочинних дій. Звернення до несвідомого дає можливість прояснити низку питань першорядної важливості [6]:

1) чому і навіщо відбуваються злочину, мотиви яких неясні або неочевидні;

2) чому дана людина в конкретній ситуації вчинила саме ці злочинні дії, а не будь-які інші. Вивчення несвідомого допомагає виявити генезис мотивів кримінально карної поведінки;

3) який вплив несвідомого на формування свідомих мотивів злочинної поведінки;

4) яка роль автоматизмів або (і) інших аналогічних елементів несвідомого в скоєнні необережних злочинів.

Звернення до сфери несвідомого для встановлення дійсних мотивів деяких злочинів необхідно і тому, що існуючі в літературі пояснення мотивів багатьох злочинів, особливо насильницьких, є поверхневими і не сприяють вирішенню актуальних проблем теорії і практики боротьби зі злочинністю. Нерідко мотив не розгорнеться «з» особистості та її поведінки, а приписується їй, виходячи лише з зовнішньої оцінки злочинних дій, з усталених традицій і стандартів типу «в корисливому злочині мотив - користь», «мотив вбивства в ситуації любовного трикутника - ревності» і т. д.

На практиці і в деяких теоретичних пошуках міцно вкоренилася традиція пояснювати всі незрозумілі дії хуліганськими спонуканнями. Тим часом глибинні психологічні дослідження конкретних злочинів говорять про інше. Мотиви ряду злочинів, зокрема вбивств, нерідко лежать в глибині людської психіки і не усвідомлюються злочинцем. Це в першу чергу відноситься до

вбивств на сексуальному ґрунті, хоча зовні окремі злочини можуть виглядати як вчинені з хуліганських спонукань.

У зв'язку з невстановленням мотивів по багатьох кримінальних справах, особливо у справах про умисні вбивства і нанесенні тяжкої шкоди здоров'ю, ні у слідчого, ні у прокурора, ні у суду дуже часто немає правильного уявлення про справжні мотиви скоєного злочину. Нерідко не розуміють мотиви своєї поведінки і насильницькі злочинці, втрачаючи через це можливості самоаналізу і самооцінки, а отже, і самоконтролю своєї поведінки. Індивідуальне вплив в результаті буває направлено на ті їх особистісні фактори, які не грали ніякої ролі в злочині або мали другорядне значення. Найчастіше обвинуваченим і засудженим вказують на шкідливі наслідки пияцтва, що їм і без того відомо.

Твердження, що мотиви деяких злочинів можуть бути приховані від свідомості суб'єкта, зовсім не означає, що особи, які вчинили злочини за неусвідомлюваним для них самих мотивів, не підлягають кримінальній відповідальності. Здійснюючи вбивство, наприклад, індивід може не усвідомлювати власних глибинних мотивів, але завжди усвідомлює, що його дії є злочинними. Таким чином, незнання мотивів власної поведінки не звільняє від кримінальної відповідальності. Людина несе кримінальну відповідальність за те, що він порушив кримінальну заборону. Якщо він в силу розладів психіки не розумів цього, його слід визнати неосудним.

На думку юристів, злочини скоюються головним чином з користі, помсти, ревнощів, хуліганських, сексуальних мотивів. Мотив в психології визначається як предмет потреби, її конкретизація. Саме потреби визначають спрямованість мотивів. Взаємодіючи між собою, мотиви підсилюють або послаблюють один одного, вступають в конфлікти, результатом яких може бути і злочинна поведінка теж. Провідні мотиви (чи не єдиний мотив) надають особистісний сенс поведінки. Наприклад, в основі розкрадань можуть лежати не тільки корисливі мотиви, а й мотиви самоствердження.

За результатами численних досліджень можна виділити наступні головні мотиви антисоціальної діяльності:

- мотиви самоствердження;
- захисні мотиви;
- заміщають мотиви;
- ігрові мотиви;
- мотиви самовиправдання [54].

Мотиви самоствердження. Потреба в самоствердженні проявляється в прагненні людини затвердити себе в соціальному, соціально-психологічному та індивідуальному плані (мотив самоствердження). Найчастіше людина не усвідомлює цей процес. Розкрадачі престижного типу, наприклад, прагнуть досягти певного соціального статусу або ж зберегти його будь-яким шляхом, в тому числі і злочинним. Якщо це стає для них неможливим, то сприймати невдачу вони будуть як життєву катастрофу.

Самоствердження - найбільш поширений мотив при вчиненні зґвалтувань [54]. Переживання власної неповноцінності, ущербності як чоловіки фіксують його на фрустриручому об'єкті (жінка взагалі). Бажання позбутися від залежності і, в той же час, затвердитися в чоловічій ролі, така особа може підштовхнутися на вчинення злочину, зґвалтування. Найбільш небезпечні серійні сексуальні вбивства, в основі яких лежать такі мотиви.

Сексуальні зазіхання на жінок, супроводжувані проявами особливої жорстокості, за якою стоїть необхідність позбутися психологічної залежності, від жінки як абстрактного образу, що володіє великою силою.

Соціальне або біологічне відкидання (дійсне або уявне) жінкою породжує у особи страх втратити свій соціальний і біологічний статус. Повністю пануючи над жертвою, злочинець самостверджується.

Захисна мотивація. Значне число вбивств, вважають багато дослідників, має суб'єктивний, як правило, неусвідомлений сенс захисту від зовнішньої загрози, якої насправді може і не бути (захисні мотиви). В даному випадку

страх перед можливою агресією зазвичай стимулює вчинення попереджувальних агресивних дій [54].

Ю.М. Антонян наводить такий приклад.

О., ще будучи підлітком, часто здійснював хуліганські дії і бив своїх однолітків, якщо йому здавалося, що вони хоч якось йому загрожують. Був постійно готовий до відсічі і для цього завжди носив з собою ніж. Вже після служби в армії вдарив на роботі кулаком майстра, який нібито образив його. Іншим разом він, підійшовши до групи чоловіків, вдарив одного з них ножом ззаду (але лише порізав костюм) - йому здалося, що вони говорили про нього погано. Через рік, побачивши біля входу в клуб групу підлітків, підійшов до них і вдарив хлопця ножом у серце, від чого той на місці помер. О. пояснив свої дії таким чином: «Він мене облаяв, а я ні від кого не потерплю такого». Цікаво, що О., за його ж словами, вбив не того, хто його образив, а іншого, який поруч з ним стояв. Це говорить про те, що йому важливо було реалізувати свою готовність до нападу, а образи були лише приводом для зганяння захисної агресивності.

Мотиви заміщення. Суть насильницьких злочинів за механізмом заміщають дії, які полягають в тому, що якщо первинна мета стає з яких-небудь причин недосяжною, то особа прагне замінити її іншою, більш доступною (мотиви заміщення). Завдяки «заміщенню» діям відбувається розрядка (зняття) нервово-психічної напруги в стані фрустрації [54].

«Заміщення» дій, тобто зміщення в об'єкті нападу, може відбуватися різними шляхами.

Шляхом «генералізації» або «розтікання» поведінки, коли насильницькі спонукання спрямовані не тільки проти осіб, які є джерелом фрустрації, а й проти їхніх родичів, знайомих і т.д.

Шляхом емоційного перенесення. Наприклад, підліток, хто ненавидить свого вітчима, псує його речі.

Агресія при «заміщенні» діях спрямовується проти неживих предметів або сторонніх осіб, підвернулися під руку. Це так звана респондентна агресія, найбільш небезпечна, оскільки її об'єктом часто виступають беззахисні люди.

Автоагресія, тобто звернення агресії на самого себе. Не маючи можливості «виплеснути» свою ворожість зовні, людина починає лаяти себе, і нерідко заподіює собі різні ушкодження.

Ігрові мотиви. До числа основних мотивів злочинної поведінки відноситься ігрова. До представників злочинців-гравців належать ті, хто скоює злочини не тільки заради матеріальної вигоди, але і заради гри, якою доставляється гострі відчуття.

Ігрові мотиви часто зустрічаються в злочинних діях кишенькових злодіїв і нерідко тих, хто здійснює крадіжки з квартир, магазинів та інших приміщень. Ці мотиви яскраво проявляються в шахрайстві, де здійснюється інтелектуальне протиборство, змагання в спритності, кмітливості, вміння максимально використовувати сприятливі обставини і швидко приймати рішення. Карткові шулери ведуть як би подвійну гру - і за правилами, і обманюючи, отримуючи тим самим максимальні переживання від ризику [54].

Дослідники виділили серед злочинців-гравців два типи особистості і, відповідно, два типи подібної мотивації:

1. ігровий активний;
2. ігровий демонстративний.

Представники грального активного типу відрізняються здатністю до тривалої активності та імпульсивністю. Вони відчувають постійний потяг до гострих відчуттів, що штовхає їх на пошук збуджуючих ризикованих ситуацій. Екстраверти, вони потребують у зовнішній стимуляції, надзвичайно товариські, контактні. Пускаючись на найвідчайдушніші авантюри, не відчувають страху перед можливим викриттям і не думають про наслідки. «Граючи» з законом і співучасниками, вони ризикують свободою і загрозою розправи з боку співників, оскільки основним мотивом їхньої поведінки є отримання гострих відчуттів.

Ігровий демонстративний тип особистості характеризується прагненням справити сильне враження на оточуючих, зайняти лідируюче становище в злочинній групі. Володіючи артистичними здібностями, пластичним поведінкою, вони легко пристосовуються до ситуації, що змінюється, що допомагає їм скоювати злочини.

Мотиви самовиправдання. Універсальним мотивом злочинної поведінки є мотив самовиправдання - заперечення провини і, як наслідок, відсутність каяття за скоєне.

Мотиви самовиправдання злочинної поведінки проявляються в:

- спотвореному уявленні про кримінальну ситуацію, в якій вибірково перебільшується значення одних елементів і применшується роль інших, в результаті чого виникає ілюзія необов'язковості застосування кримінального покарання;
- виключення відповідальності за виникнення кримінальної ситуації, яка розуміється як фатальний збіг обставин;
- зображенні себе жертвою примусу, віроломства, підступності і обману інших осіб або власних помилок, які і привели до протиправних дій;
- переконанні в формальності порушуваних норм, буденності подібних дій, в силу чого вони розцінюються як допустимі;
- запереченні жертви злочину і предмета злочинного посягання і тим самим ігноруванні шкідливих наслідків і суспільної небезпеки діяння;
- применшення і прикрашання своєї ролі у скоєному злочині;
- облагороджування істинних мотивів своїх дій, в результаті чого вони представляються звичайнісінькими і навіть правомірними (захист справедливості і т.д.);
- розгляди себе в якості жертви ненормальних умов життя, середовища, які як би неминуче штовхнули на вчинення злочину;
- гіпертрофії власних особистісних якостей, затвердження своєї винятковості, що ставить особа, на його думку, вище закону [28].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРАТЕГІЙ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ІЗ ОСОБИСТІСНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ЗАСУДЖЕНИХ

2.1 Організація дослідження: мета, задачі, гіпотеза, предмет і об'єкт дослідження

Метою нашого дослідження стало виявлення взаємозв'язку стратегії самоствердження з особливостями особистості і протиправною поведінкою засуджених.

Об'єкт дослідження – стратегії самоствердження у засуджених.

Предмет дослідження – вплив особливостей особистості засуджених на стратегії самоствердження.

Завдання дослідження:

1. Аналіз телоретичних підходів до проблеми;
2. Вивчити стратегії самоствердження осіб, які вчинили злочин;
3. Вивчити психологічні особливості засуджених осіб.
4. Експериментально дослідити взаємозв'язок між стратегіями самоствердження та певними психологічними особливостями засуджених.
5. Розробити рекомендації для психологів Запорязького СІЗО на основі проведеного дослідження по формуванню конструктивної стратегії самоствердження у засуджених при проведенні індивідуально – виховної роботи із ними.

Гіпотези дослідження:

1. Стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, ослабленим волевим контролем;

2. Конструктивну стратегію самоствердження використовують ті засуджені для особистості, яких характерні наступні особливості: здатність керувати своїми емоціями і настроєм;

3. Агресивну стратегію самоствердження використовують домінуючі особи, що володіють такими особливостями, як злопам'ятство, жорстокість, приниження іншого а також заперечення соціальних норм і правил та повне прийняття кримінальної субкультури.

2.2 Методики дослідження і їх діагностичні можливості

Проблема дослідження особистості ув'язнених є досить актуальною. Так, як загальновідомий дефіцит психодіагностичних методик, адаптованих для засуджених, які носили б багатогранний характер і враховували б не тільки форми відхилення, а й фактори, які загострюють і до них призводять.

Зрозуміти будь-яку поведінку, в тому числі і злочинна, неможливо, без справжнього знання, не тільки кримінальних справ, але і самої особистості злочинця з усіма його пристрастями і потребами, з його складним і неповторним життєвим шляхом, специфікою індивідуального вигляду, що ще раз підтверджує безперервний зв'язок між особистістю і поведінкою.

Причини злочинного поведінки знаходяться в особистості. Це і біологічні і соціальні фактори, що впливають і виражаються з властивим їм індивідуальним своєрідність у поведінці.

Для дослідження ми використовували дві методики: «Комплексне дослідження особистості злочинця» (КІЛО) Чебалова Е. А. , а так само опитувальник «Стратегії самоствердження особистості» Е. П. Нікітіна, Н.Е. Харламенковой.[25]

Методика КІЛО (Комплексне дослідження особистості засудженого) являє собою багатфакторний опитувальник для комплексної діагностики

різних видів девіантної та делінквентної поведінки. Автор - розробник - Чебалова Е. А. Складається з 16 шкал, 281 стимулів, двох варіантів відповіді.

Опис шкал:

Так, для вивчення соціально-моральних рис особистості засудженого і перевірки достовірності результатів був розроблений блок валідазації з наступними шкалами:

- 1) Шкала установки на соціально-бажані відповіді.
- 2) Шкала контролю випадкових відповідей.

Шкала установки на соціально-бажані відповіді спрямована на вивчення морально-етичної позиції засудженого, його ставлення до процедури обстеження, на ситуацію, коли засуджений свідомо намагається створити сприятливий образ себе або маніпулювати тестовими результатами. Включення питань шкали в методику було необхідно, т. к. засуджений перебуває у ситуації експертизи, яка сама підштовхує до мимовільного перекручування результатів, а також розуміння того, що від отриманого результату може залежати його доля (наприклад, надання права бесконвойного пересування, відпустки за межі виправної установи, умовно-дострокове звільнення). Ще одним аргументом за включення перевіркою шкали є те, що середовище засуджених потребує обережних, продуманих, не завжди щирих проступків. На результат може також впливати полярність соціальних позицій (адміністрація – засуджені) у процедурі обстеження.

Шкала контролю випадкових відповідей була розроблена для ситуації, коли засуджений вибирає певну тактику заповнення тесту (наприклад, через кожні п'ять «так» дає три «ні»), відповіді з установкою на згоду (всі відповіді «так») або протиріччя (всі відповіді «ні»), ефект чергування («так», «ні», «так», «ні», «так» і т. д.).

Блок шкал спрямований на вивчення особистісних рис.

- 1) Шкала тривожності.
- 2) Шкала відчуження.

Злочинна поведінка є наслідком відчуження. Відчуження реалізується через злочинну поведінку. Наскільки ізольований суб'єкт, відкинутий від суспільства, наскільки міцні його контакти з середовищем законослухняних громадян.

3) Шкала ригідність.

Застрягання афекту, малорухливість думки, зациклення, може бути, як злопам'ятність. Коли йде накопичення негативних емоцій і застрявання на них.

4) Шкала імпульсивність.

(вольовий контроль емоційних реакцій).

Наскільки суб'єкт може діяти під впливом ситуації, моменту, не думаючи про наслідки. Впливають чи ні соціальні норми на реалізацію цілей даного випробуваного. Наскільки суб'єкт вважається з існуючими нормами, при реалізації своїх цілей.

5) Шкала уразливість в міжособистісних взаєминах.

Вразливість, вразливість в міжособистісних стосунках.

6) Шкала Сила - Его.

Здатність керувати своїми емоціями і настроями, знаходити їм адекватне пояснення і реалістичне вираз. Здатність адекватно розряджати свої імпульси в конкретний момент.

Блок, спрямований на вивчення форм деструктивної поведінки.

1) Шкала схильності до подолання норм і правил.

Схильність до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки. Сила або слабкість Супер-его.

2) Шкала схильність до брехні (брехня, як особистісна риса).

3) Шкала схильність до ризику.

Ризик, як спосіб подолати невпевненість у собі, потреба в гострих відчуттях.

4) Шкала схильності до агресії.

Тут мається на увазі жорстокість і наявність садистських тенденцій. Схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства. Тенденція

використовувати приниження партнера по спілкуванню, як засобу стабілізації самооцінки. Висока ступінь жорстокості по відношенню до інших (знуцання).

5) Шкала байдуже ставлення до свого життя.

6) Шкала гедоністичні установки.

Шкала макіавеллізма була взята з методики «Дослідження макіавеллізма особистості» В. о. Знакова для вивчення схильності засуджених маніпулювати іншими засудженими в міжособистісних стосунках. Мова йде про такі випадки, коли суб'єкт приховує свої справжні наміри; разом з тим за допомогою неправдивих відволікаючих маневрів він домагається того, щоб партнер, сам того не усвідомлюючи, змінив свої первинні цілі. Виявлення засуджених, схильних до інтриг запобігає складні конфліктні ситуації, як у загоні засуджених, так і в установі в цілому. Макіавеллізм визначається як схильність людини в ситуаціях міжособистісного спілкування маніпулювати іншими тонкими, ледь вловимими, не фізично агресивними способами. У шкалі 20 питань.

Блок досліджує вплив соціального середовища на засудженого.

1) Шкала прийняття кримінальної субкультури.

Субкультура - це не має правового статусу самоорганізації засуджених, що виникає в результаті задоволення різноманітних потреб особистості в сфері психологічних відносин або інших значущих цілей в період відбування покарання.

Соціальна шкода кримінальної субкультури полягає в тому, що вона потворно соціалізує особистість, стимулює її протиправну поведінку і є механізмом відтворення злочинності.

Прийняття кримінальної субкультури і входження в асоціальну групу, є як причиною, так і наслідком багатьох особистісних характеристик злочинця.

З одного боку, сформовані особистісні риси самі ставлять засуджених на бік асоціальних, з іншого боку, при входженні у кримінальну середу він засвоює її норми і цінності і тому стає асоціальною.

Отже, соціальне середовище впливає на особистісні та поведінкові особливості, як і вони на неї.

Особистість засудженого видозмінюється під впливом середовища, тому важливо знати наскільки близько приймає засуджений цю середу.

Опитувальник *«Стратегії самоствердження особистості»* Е. П. Нікітіна, Н.Е. Харламенковой [25], даний опитувальник є, на нашу думку єдиним у своєму роді, що вивчає особливості самоствердження людини. Він являє собою список з 36 питань, для кожного питання 5 тверджень, з яких потрібно вибрати один правильний для випробуваного. У результаті автори виділяють три стратегії самоствердження, тобто три типи особистості:

1. Стратегію самопригнічення, що є характерною для невпевненої особистості.
2. Конструктивну стратегію самоствердження, яку використовує конструктивна особистість.
3. Агресивну стратегію, яку використовує домінуюча особистість.

2.3 Результати дослідження та їх психологічний аналіз

В нашому дослідженні приймали участь 30 засуджених чоловіків віком від 25 до 50 років.

Основні статті, за якими засуджені проходять, є 119 (Вбивство з необережності) і 116 (Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання).

Було поставлено ряд завдань, які ми вирішили.

Для вирішення експериментального завдання – вивчення стратегії самоствердження осіб, які вчинили злочин, ми використовували опитувальник *«Стратегії самоствердження особистості»* Е. П. Нікітіна і М.Е. Харламенковой.

Отримані результати можна побачити в таблиці №1 (див. дод. А).

З таблиці № 1 видно, що стратегія самопригнічення на високому рівні у 47% піддослідних, на середньому рівні у 36%, а на низькому рівні – у 17% випробовуваних. Це говорить про те, що у більшості випробовуваних стратегія самопригнічення є домінуючою. Для цього типу особистості характерна говорити «так» у тих випадках, коли слід сказати «ні», уникати ситуацій, де необхідно брати ініціативу на себе. Є тенденція приховувати власну думку і адекватні емоційні реакції по перевазі невизначених і маловиразні форм мовного спілкування. Дану стратегію використовує невпевнена в собі особистість.

Конструктивна стратегія в умовно засуджених випробовуваних зустрічається рідше. Дану стратегію використовує 33% випробовуваних, на середньому рівні у 17% випробовуваних і у 50% - на низькому. Для людей, яким притаманна ця стратегія, характерно відповідати без запинки, говорити досить голосно і природним для себе тоном, охоче обговорювати запропоновану тему, відкрито висловлювати свою думку і слухати іншу, не обов'язково критикуючи останнім.

Агресивна стратегія в нашому дослідженні її використовують 17% випробовуваних вона є найменш зустрічалася. На середньому рівні вона у 43%, і на низькому у 40% піддослідних. Для цих людей характерна відповідати, перш ніж співрозмовник встиг закінчити свою думку; говорити зухвалим тоном, дивитися на інших зверхньо, нав'язувати свою думку. Всі ці дані можна побачити в таблиці.

Таким чином, видно, що більшість піддослідних використовують стратегію самопригнічення.

Для вирішення другої експериментальної задачі - вивчення особистісних особливостей умовно засуджених, ми використовували методикау «Комплексне дослідження особистості засудженого» (КІЛО) Чебаловой Е. А. Отримані дані наведені в таблиці № 2 (див. дод. Б).

За першою шкалою – установка на соціально бажані відповіді – у більшості випробовуваних знаходяться на рівні трошки більше

середнього(60%). Це говорить, що у обстежуваних середній рівень відкритості, відвертості при відповіді на питання тесту.

За шкалою контролю випадкових відповідей у більшості випробовуваних на високому рівні (53%) Це означає, що результати тестування надійні, випробовувані читали питання, були уважні, відповідально ставляться до тестування, зацікавлені в результатах.

За шкалою тривожності у 40% піддослідних високий рівень. Ці випробовувані схильні до сильного неспокою, іноді без особливої зовнішньої причини (чутливі до можливих неприємностей). Схильні сприймати велике коло ситуацій як загрозливі своїй самооцінці, престижу, самоповазі або життєдіяльності, реагувати на них станом тривоги. Іноді відчувають почуття власної неповноцінності, труднощі у прийнятті самостійних рішень, непевність у собі, у правильності своїх вчинків, часті страхи і сумніви.

Тривожність у поєднанні з іншими особистісними особливостями, є одним з факторів схильності до реалізації злочинного поведінки. Індивід відчуває, що під сумнів поставлено саме його право на існування, очікує ворожих, навіть агресивних дій з боку оточуючих.

Часто сприймають те, що відбувається, як безпосередньо загрожує йому, навіть якщо об'єктивно ніякої небезпеки немає, тут головне суб'єктивне сприйняття вчинків оточуючих.

Так само у 40% піддослідних низький рівень тривожності. Це говорить про схильності випробовуваних до реагування на широке коло ситуацій відсутністю тривоги і занепокоєння. Випробовувані володіють адекватною самооцінкою, здатні контролювати свої емоційні імпульси і виражати їх у соціально допустимій формі. Вони не схильні хвилюватися через дрібниці і, як правило, рідко відчувають занепокоєння з приводу майбутніх подій. Мають низький рівень неспокою, страху за своє «Я».

Така особистісна риса, як відчуження знаходиться на низькому рівні – у 46% випробовуваних. Це показує, що обстежувані соціально адаптовані, комунікабельні, впевнені в собі, завжди прагнуть бути в групі, на увазі, не

терплять самотності. Потребують групу, як компенсації своєї невпевненості, але немає сліпої залежності від колективу. Не вибагливі в спілкуванні, контакти поверхневі, не розбірливі.

Ригідність у більшості випробовуваних знаходяться на середньому рівні – 43%. Це означає, що вони адаптивні, діють адекватно ситуації. У випробовуваних немає проблем у міжособистісній взаємодії, довіряють оточуючим. В собі впевнені, емоційно зрілі, немає довготривалої фіксації на одному і тому ж об'єкті. Уміють орієнтуватися як у швидко мінливих ситуаціях, так і там, де потрібна копійка робота. Доводять розпочате до кінця, відповідальні, вибагливі. Вміють коригувати свою поведінку в залежності від змін зовнішніх обставин.

За шкалою імпульсивність переважає високий рівень (43%). Це означає, що у більшості випробовуваних діяльність недостатньо впорядкована. Часто губляться, діють нерівномірно, не вміють організувати свій час і порядок виконання справ. Нерідко залишають справи незакінченими; не довівши справу до кінця, беруться за виконання іншої справи. Насилу здатні організувати свій життєвий імпульс так, щоб надати своїй енергії конструктивну форму, а не марнувати її. Випробовувані з високим показником за даною шкалою володіють поганим контролем над сферою почуттів та емоцій. Можливі недотримання правил, підпорядкованість своїм пристрастям і емоціям. Слабо відповідають за свої дії, часто роблять необдумані вчинки під впливом моменту. Контроль інтелекту у таких людей не відіграє провідної ролі. Дана особливість людини виражається, як нетерпимість, безцеремонність, швидка збудливість, реакція навіть на слабкі провокують стимули, схильність до ризику. Ці люди погано контролюють свої бажання, мають слабку волю, часто бувають дезорганізовані, безладні, непередбачувані, рішучі.

Так само їх описують як ворожих і агресивних, саркастичних і цинічних, хвалькуватих, виставляють напоказ свої почуття, незрілих, дратуючих і образливих. В особистісно значущих ситуаціях вони можуть проявляти конфліктність. Вони не вміють планувати своє майбутнє і прогнозувати

наслідки своїх вчинків. Безпосередня реалізація виникають мотивів і нерозвиненість рефлексії призводять до відсутності тривоги і страху перед потенційним покаранням. Відзначається схильність до асоціальною вчинків, які проявляються в безпричинної агресивності, брехливість, сексуальної нестриманості, реалізації шкідливих потягів (алкоголізм, наркоманія). Для них характерні погані стосунки з протилежною статтю.

Уразливість в міжособистісних взаєминах у більшості випробовуваних знаходиться на низькому рівні (47%). Ці люди стримані, спокійні, не чутливі до критики і до самої ситуації спілкування. Можуть встановлювати здорові емоційні відносини. Їх не хвилює, що думають про них інші. Їм не характерна витонченість, чутливість, сентиментальність. До життя підходять з логічної міркою, не довіряють вражень і почуттів. Бувають надмірно суворими. Інтуїцію підміняє розрахунком.

За шкалою Сила-Его найбільший відсоток випробовуваних – 43% володіють високими показниками.

За шкалою схильності до подолання норм і правил майже у половини респондентів (43%) показники знаходяться на середньому рівні. Тобто вони володіють середнім рівнем схильності до їх подолання. Дотримуються загально визнаних норм і цінностей, зразків поведінки. Адаптивні, орієнтуються по ситуації.

У більшості випробовуваних – 43% схильність до брехні знаходиться на середньому рівні, тобто поведінка адекватне, адаптивне. В собі впевнені. Здатні збрехати, але завжди відчують міру і межі дозволеного. Знають стандарти суспільства, легко уживаються в колективі.

Так само на середньому рівні знаходяться показники за шкалою агресії (у 56% випробовуваних). Це говорить про те, що більшість піддослідних адекватні ситуації, впевнені в собі, здатні постояти за себе, не залежні. А так само не мають проблем у спілкуванні і здатні раціонально вирішувати конфлікти.

За шкалою аутоагресії у показники розділилися, і знаходяться на високому і низькому рівні (по 37%). Низький рівень аутоагресії значить - низький рівень готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки.

В собі впевнені. Не байдуже, що станеться з ними далі. Стрессоустойчивы. Здатні самостійно вирішувати свої проблеми, а так само доводити почате до кінця.

Високе значення аутоагресії означає високу готовність реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки. Внаслідок постійної, суб'єктивної тривожності агресивність може бути спрямована не тільки на зовнішнє середовище, але і на себе. Відбувається штучне усунення страху шляхом байдужого ставлення до свого життя. Індивід невпевнений в собі, не має сенсу в житті. Існують проблеми, як у спілкуванні, так і всередині (внутрішньоособистісні конфлікти).

Показник за шкалою гедоністичні установки знаходиться на середньому рівні – 44% піддослідних. Тобто випробовувані здатні контролювати свою поведінку, однак в їх житті мали місце випадки, коли контроль був загублений. Дана особистість мрійлива, має добре розвинену уяву.

Шкала схильність до ризику у більшості обстежуваних знаходиться на середньому рівні (у 37%). Поведінка людей з даними показниками адекватне, раціональне, зважене. Воліють не ризикувати, поки все не перевірять. Емоційно зрілі, спокійні, врівноважені.

Шкала макиавеллизма у більшості випробовуваних знаходиться на середньому рівні (37%). Це означає, що випробовувані не схильні до маніпулювання іншими людьми, але і не є об'єктом для маніпулювання. Не конфліктні, раціональні. Здатні відчувати ситуацію, об'єктивно зважувати всі за і проти, приймати раціональні рішення.

Прийняття кримінальної субкультури знаходиться на середньому рівні, у 37% піддослідних. Ці індивіди кримінальну субкультуру приймають, але не підтримують. Така поведінка характеризується адаптаційною ситуацією,

пристосовністю індивіда до середовища. Більшості індивідів просто необхідно підтримувати субкультуру, щоб вижити.

Третє завдання експериментального дослідження полягало у виявленні взаємозв'язку між використовуваної стратегії самоствердження, особистісними особливостями і протиправною поведінкою засуджених. Для її вирішення ми використовували програму SPSS версія 9.0, коефіцієнт кореляції Пірсона. Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці №3 (*див. дод. В*).

Взаємозв'язок особистісних особливостей і стратегій самоствердження (по Пірсону).

З таблиці, наведеної вище, можна побачити, що найбільша позитивна кореляція видно між стратегією самопригнічення і такої особистісної особливостю, як тривожність. Тобто при збільшенні тривожності відповідно буде збільшуватися роль стратегії самопригнічення. Тобто стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, ослабленим волевим контролем; що підтверджує другу нашу гіпотезу.

Найбільша негативна кореляція спостерігається між конструктивною стратегією самоствердження і схильністю до ризику. Це говорить про те, що при збільшенні схильності до ризику слабшає роль конструктивної стратегії. Т. о. конструктивну стратегію самоствердження використовують ті засуджені для особистості, яких характерні наступні особливості: здатність керувати своїми емоціями, настроєм, знаходити їм адекватне пояснення і реалістичне вираз, здатність адекватно розряджати свої імпульси в конкретний момент, тобто такі особистості не схильні до ризику, що підтверджує першу нашу гіпотезу.

Позитивна кореляція спостерігається між агресивною стратегією самоствердження і такими особистісними особливостями, як: агресія і схильність до ризику. Це означає, що при збільшенні рівня агресії і схильності до ризику – відповідно збільшується роль агресивної стратегії самоствердження. Т. о. агресивну стратегію самоствердження використовують домінуючі особи, що володіють такими особливостями, як злопам'ятство,

жорстокість, приниження іншого як засіб стабілізації самооцінки, схильність до насильства, потреба в гострих відчуттях, що підтверджує частина нашої третьої гіпотези. Але кореляції між агресивною стратегією самоствердження і такої особистісної особливостю прийняття кримінальної субкультури не виявлено. Таким чином для осіб з агресивною стратегією самоствердження домінуючою формою поведінки не є заперечення соціальних норм і правил, а так само повне прийняття кримінальної субкультури. Такі засуджені кримінальну субкультуру приймають, але не підтримують. Більшості індивідів просто необхідно підтримувати субкультуру, щоб вижити, їх поведінку характеризувано адаптаційної ситуацією.

Таким чином, наша гіпотеза підтвердилася: стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожністю, невпевненістю в собі, ослабленим волевим контролем; конструктивну стратегію самоствердження використовують ті засуджені для особистості, яких характерні наступні особливості: здатність керувати своїми емоціями і настроєм; агресивну стратегію самоствердження використовують домінуючі особи, що володіють такими особливостями, як злопам'ятство, жорстокість, приниження іншого.

2.4 Психолого-педагогічні рекомендації персоналу запорізького СІЗО

Практичну значущість нашого дослідження ми вбачаємо в розробці рекомендацій співробітникам СІЗО по виробленню конструктивної стратегії самоствердження при проведенні індивідуально-виховної роботи з засудженими. Для цього необхідно знизити рівень тривожності, а так само виробити здатність правильно керувати своїми емоціями і настроєм.

На 1 етапі необхідно виявити домінуючу стратегію самоствердження з допомогою опитувальника «Стратегії самоствердження особистості» Е. П. Нікітіна і М.Е. Харламенковой. Наступним етапом стане робота щодо зниження

рівня тривожності, а так само вироблення здатності правильно керувати своїми емоціями і настроєм.

Робота з тривожними людьми пов'язана з певними труднощами і, як правило, займає досить тривалий час.

Ми рекомендуємо проводити роботу з тривожними людьми в трьох напрямках:

1. Підвищення самооцінки.
2. Навчання вмінню керувати собою в конкретних, найбільш хвилюючих його ситуаціях.
3. Зняття м'язового напруження.

Розглянемо детальніше кожен з названих напрямків.

Підвищення самооцінки.

Підвищити самооцінку за короткий час неможливо. Необхідно щодня проводити цілеспрямовану роботу. Звертайтеся до людини по імені, хваліть його навіть за незначні успіхи, відзначайте їх у присутності інших людей.

Навчання вмінню керувати своєю поведінкою.

Як правило, тривожні люди не повідомляють про свої проблеми відкрито, а іноді навіть приховують їх. Тому якщо засуджений заявляє інспекторам, що він нічого не боїться, це не означає, що його слова відповідають дійсності. Швидше за все, це і є прояв тривожності, в якій він не може або не хоче зізнатися.

Звертаючись до тривожного засудженого з проханням або питанням, бажано встановити з ним контакт очей.

Зняття м'язового напруження.

Навчання різним методам м'язової релаксації основних груп м'язів.

Підготовка

Влаштуйтеся зручніше, ослабте утрудняти Вас одяг. Напружуйте кожен групу м'язів 2 рази приблизно за 5 секунд, причому, напруження має бути максимальним, наскільки це можливо. Руки

Стисніть обидві руки на вдиху в кулаки як можна міцніше. Повільний вдих. Максимальна напруга на висоті вдиху і розслаблення. Повне розслаблення і, можливо, відчуття легкого тепла в області кистей рук і передпліч. Тепер на вдиху розчепірте пальці рук як можна ширше. Розведіть пальці. На вдиху максимальна напруга. Видих. Розслаблення. Руки перед собою. На вдиху, не відриваючи спину, спробувати дотягнутися кінчиками пальців до протилежної стіни. Вдих. Максимальна напруга на висоті вдиху. Видих. Повне розслаблення. Зосередьтеся на відчуттях тепла в кистях і передпліччях.

Плечі

У нас є звичка зберігати напругу і стрес в плечах. Ця вправа полягає у піднятті плечей вертикально вгору. Уявіть, що Ви намагаєтеся торкнутися верхівками плечей мочок вух. Повільний вдих. Потягніть плечі вгору якомога вище. Максимальна напруга на висоті вдиху. Видих. Повне розслаблення. Опустіть плечі. Дайте їм повністю розслабитися.

Спина

На вдиху звести лопатки до лінії хребта і трохи вгору. Не забувайте, що розслаблені м'язи, по можливості, не беруть участь у вправі. Повільний вдих — зведіть лопатки разом. Тягніть вгору. Ще вище, ще вище. На вдиху — максимальна напруга і розслаблення. Зосередитесь на відчуття тепла в м'язах спини і плечей.

Стегна і живіт

Витягніть ноги прямо перед собою як можна більш прямо. Не забувайте тримати ікри розслабленими. Повільний вдих. Витягніть ноги перед собою. Тягніться до протилежної стіни. Ще пряміше. Як можна більш прямо. Ще. Максимальна напруга і розслаблення. Дайте ногам м'яко опуститися на підлогу. Уявіть, що Ви знаходитесь на пляжі і зарываєтесь п'ятами в пісок. "Зарийте" свої ноги в підлогу. Повільний вдих. З великим зусиллям. Сильніше. Максимальна напруга і розслаблення. Зосередитесь на розслабленні м'язів живота і стегон.

Груди

Постарайтеся, як би вдихнути все повітря, що знаходиться навколо Вас. Зробіть глибокий вдих. Дуже глибокий, глибше, глибше, глибше. Затримка і розслаблення. Просто видихніть все повітря з легенів і перейдіть до звичайного дихання. Зверніть увагу на різницю між розслабленням та напруженням. Зосередьтеся на розслабленні.

Шия

На вдиху спробуйте підборіддям дотягнутися до грудей, одночасно чинячи опір цьому. Вдих. Максимальна напруга на висоті вдиху і розслаблення. Повне розслаблення і відчуття легкого тепла в області шиї. Зосередьтеся на розслабленні.

Усунення небажаних емоційних станів

К. Ізард відзначає три способи усунення небажаного емоційного стану:

- 1) за допомогою іншої емоції;
- 2) когнітивна регуляція;
- 3) моторна регуляція.

Перший спосіб регуляції передбачає свідомі зусилля, спрямовані на активацію іншої емоції, протилежної тій, яку людина переживає і хоче усунути. Другий спосіб пов'язаний з використанням уваги і мислення для придушення небажаної емоції або встановлення контролю над нею. Це перемикання свідомості на події та діяльність, що викликають у людини інтерес, позитивні емоційні переживання. Третій спосіб припускає використання фізичної активності як каналу розрядки виниклої емоційної напруги.

Приватні способи регуляції емоційного стану (наприклад, використання дихальних вправ, психічна регуляція, використання «захисних механізмів», зміна спрямованості свідомості) в основному укладаються в три глобальних способу, зазначених Ізардом.

В даний час розроблено багато різних способів саморегуляції: релаксаційна тренування, аутогенне тренування, десенсибілізація, реактивна релаксація, медитація та інші.

На заключному етапі необхідна повторна діагностика стратегій самоствердження для виявлення динаміки в розвитку здатності керувати своїми емоціями і настроєм, а так само зниження рівня тривожності.

ВИСНОВКИ

Теоретичним завданням нашого дослідження стало вивчення літератури по темі самоствердження, а так само вивчення соціально-психологічного портрета особи, що скоїла протиправне діяння.

З питання самоствердження як предмета наукового дослідження ми виділили наступне. Проблема самоствердження як предмет наукового дослідження виникла відносно недавно лише в XIX-XX ст. Це цілком зрозуміло, оскільки саме самоствердження є дуже складним утворенням. На спеціально-науковому рівні ця проблема була поставлена і вивчена австрійським психіатром і психологом А. Адлером (1870-1937), але передумови до вивчення даної проблеми можна знайти у В. Канта, А. Шопенгауера, Д. Ніцше та інших філософів.

Говорячи про самоствердження людини, ми маємо на увазі утвердження сутнісних сил на трьох рівнях його організації: біологічного індивіда, соціального, особистісного.

Специфіка змісту нашого предмета дослідження найкращим чином може бути визначена в площині перетину діяльності - свідомості особистості (суб'єктивно-особистісного).

З питання самоствердження як специфічний вид діяльності ми проаналізували психологічну та філософську літературу і позначили три підходи до визначення потреби в самостверженні, і місця цієї потреби інших:

- потреба, що відображає стан дискомфорту;
- пересічна потреба, взаємопов'язана з іншими;
- самостійна потреба.

Самоствердження – це прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості.

Особистість як цілісне утворення являє собою соціальна якість людини. Воно не набувається з моменту народження, а формується в процесі суспільних відносин, тобто є продуктом соціалізації людини. У той же час людина— продукт подвійної детермінації, оскільки його природа биосоціальна. Співвідношення природного і соціального в людині таке, що біологічне знаходиться в підлеглому відношенні до соціального і виступає в ньому не безпосередньо як у тварин інших істот, а у перетвореному, «очеловеченном» вигляді. Звідси випливає, що природа і сутність людини — не тотожні поняття.

Відмінність особи злочинця від злочинця полягає у негативній спрямованості, реальними носіями і опорою виступають особистісні властивості, які отримали закінчене вираження у вигляді та характері злочинного діяння, що є основним мірилом її глибини і сили (Ю. М. Антонян).

Численні кримінологічні дослідження і статистичні дані показують, що переважна більшість злочинців чоловіки. Рівень освіти злочинців відносно низький. Спеціальні психологічні дослідження виявляють у злочинців високий рівень імпульсивності, чутливості, яскраво виражену агресивність.

Експериментальне дослідження показало наступні дані:

- Основна стратегія самоствердження, яку використовують умовно - засуджені – це стратегія самопригнічення;
- Вивчення особистісних особливостей показало:

За шкалою контролю випадкових відповідей у більшості випробовуваних на високому рівні (53%) Це означає, що результати тестування надійні, випробовувані читали питання, були уважні, відповідально ставляться до тестування, зацікавлені в результатах.

За шкалою тривожності у 40% піддослідних високий рівень. Ці випробовувані схильні до сильного неспокою, іноді без особливої зовнішньої причини (чутливі до можливих неприємностей).

За шкалою імпульсивність переважає високий рівень (43%). Це означає, що у більшості випробовуваних діяльність недостатньо впорядкована.

За шкалою аутоагресії показники розділилися, і знаходяться на високому і низькому рівні (по 37%).

- Для виявлення кореляції між використовуваної стратегії самоствердження і особистісними особливостями ми використовували програму SPSS, версія 9.0, коефіцієнт кореляції Пірсона. Ми отримали наступні дані.

Стратегія самопригнічення характерна для осіб, що відрізняються високим рівнем тривожністю, невпевненістю в собі, ослабленим волевим контролем; що підтверджує нашу гіпотезу другу

Конструктивну стратегію самоствердження використовують ті засуджені для особистості, яких характерні наступні особливості: вразливість, здатність керувати своїми емоціями, настроєм, знаходити їм адекватне пояснення і реалістичне вираз, здатність адекватно розряджати свої імпульси в конкретний момент, тобто такі особи не схильні до ризику, що підтверджує першу нашу гіпотезу.

Агресивну стратегію самоствердження використовують домінуючі особи, що володіють такими особливостями, як злопам'ятство, жорстокість, приниження іншого як засіб стабілізації самооцінки, схильність до насильства, потреба в гострих відчуттях, що підтверджує частину нашої третьої гіпотези.

Для рішення нашої практичної 4 завдання ми розробили поетапний курс вироблення конструктивної стратегії самоствердження з допомогою розвитку здатності керувати своїми емоціями, а так само зниженням рівня тривожності.

На 1 етапі необхідно виявити домінуючу стратегію самоствердження з допомогою опитувальника «Стратегії самоствердження особистості» Е. П. Нікітіна і М.Е. Харламенковой. Далі для того щоб знизити рівень тривожності, а так само виробити здатність керувати своїми емоціями і настроєм використовуємо методи, яким необхідно навчити засудженого в рамках індивідуально-виховної роботи.

Ми рекомендуємо проводити роботу з тривожними людьми в трьох напрямках:

1. Підвищення самооцінки.
2. Навчання вмінню керувати собою в конкретних, найбільш хвилюючих його ситуаціях.

3. Зняття м'язового напруження.

Усунення небажаних емоційних станів.

К. Ізард відзначає три способи усунення небажаного емоційного стану:

- 1) за допомогою іншої емоції;
- 2) когнітивна регуляція;
- 3) моторна регуляція.

На заключному етапі проводиться повторна діагностика провідної стратегії самоствердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. «Стратегия жизни». М.:«Мысль», 1991 г. 301 с.
2. Агапов В.С. «Становление я-концепции в системе духовных потребностей подростков» : автореф. дис. ...канд. пед. наук / В.С. Агапов. М., 1994.
3. Адлер А. «Понять природу человека». С.Пб: «Академический проект» , 2000г. 256 с.
4. Альберта Р., ЭммонсМ. Самоутверждающее поведение. СПб., 1998.
5. Ананьев Б.Г. «Человек, как предмет познания». Л. 1968г.
6. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступления и наказания. М., 2000.
7. Беличева, С. А. «Престижность и асоциальное поведение несовершеннолетних» : автореф. дис. ...канд. пед. Наук. С. Беличева. Л. , 1977. 18 с.
8. Бережной, Н. М. «Проблема человека в трудах К. Маркса». Н. М. Бережной. М. : Высш. шк. , 1981. 34 с.
9. Бернс Р. «Развитие Я - концепции и воспитание». Пер. с англ. М.: "Прогресс", 1986. С. 30-66.
10. Берзин, С. А. «К вопросу о сущности самоутверждения личности». С. А. Берзин. Философские науки. 1974. № 2. С. 40-47.
11. Братченко С. Л. «Введение в гуманитарную экспертизу образования (психологические аспекты)». С.Л. Братченко. М. : Смысл, 1999. 137 с.
12. Брушлинский А.В. «Проблемы психологии субъекта». М.: «Институт психологии» РАН , 1994 г. 109 с.
13. Бурначук Л.Ф., С.М. Морозов «Словарь-справочник по психодиагностике»

14. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: Питер. 1997. С. 654.
15. Ведин, И. Ф. «Бытие человека» : деятельность и смысл. И. Ф.Ведин. Рига : Зинатие, 1987. - 212 с.
16. Ведин, И.Ф. «Теорема личности»: дороги и тупики самосозидания. И. Ф. Ведин. М. : Молодая гвардия, 1998. 237 с.
17. Вейнгер О. Пол и характер. М., 1992.
18. Гусейнов А.А., Р.Г. Эпресян «Этика». М.: 1998г. 461 с.
19. Догонадзе, М. Р. «Потребность вращаения в общественные ценности в переходном возрасте». М. Р. Догонадзе. Некоторые вопросы психологии и педагогики социогенных потребности. под ред. Ш. П. Чхартишвили. Тбилиси, 1974. С. 163-171.
20. Додонов, Б. И. «Потребности, отношения и направленность личности». Б. И. Додонов. Вопросы психологии. 1973. № 5. С. 18-29.
21. Ждан А.Н. «История психологии». М.: «Российское педагогическое агенство», 1997 г. 442 с.
22. И.С. Кон «Открытие Я». М.: Политиздат, 1978г. 307 с.
23. Каверин, С.Б. Психология потребностей: учебно-методическое пособие. С. Б. Каверин. Тамбов : б. и., 1996. 167 с.
24. Кант И. О различных человеческих расах. Соч. В 6 т. М.: Мысль, 1964. Т. 2. С. 443-462.
25. Кант И. Критика способности суждения. Соч. В 6 т. М.: Мысль, 1966. Т. 5.
26. Карандашев В.Н. Как жить в условиях стресса. Спб, 1993.
27. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. М.: Закон, 1980. 357с.
28. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. М., 2002.
29. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза М.: Просвещение. 1988. 256с.

30. Леонтьев, А. Н. «Деятельность. Сознание. Личность». А.Н.Леонтьев, М. : Мысль, 1975.
31. Леонтьев, Д.А. «Самореализация и сущностные силы человека»/ Д.А. Леонтьев. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. М., 1997. С. 336-340.
32. Левитов, Н. Д. «Психология характера». Н. Д. Левитов. М. : Просвещение, 1969. С. 405-415.
33. Майерс Д. «Социальная психология». С.Пб.: «Питер» 1999 г. 688 с.
34. Маслоу, А. «Самоактуализация». А. Маслоу. Психология личности: тексты. М., 1982. С 18-116.
35. Мельник В. В., Цыцарев С. В., Яковлев Я. М. Основы судебно-психологической экспертизы по уголовным делам. Л. 1987. 672с.
36. Мерлин В.С. Структура личности - характер, способности, самосознание. Пермь, 1990.
37. Никитин Е.П., Н.Е. Харнашенкова «Феномен человеческого самоутверждения». С.Пб.: «Аистеня», 2000 г. 224 с.
38. Пассмор Дж. «Сто лет философии». М.: «Прогресс-Традиция», 1998 г. 496 с.
39. Петровская Л. «Самоутверждение: пути истинные и ложные: беседа психолога». М.: «Знание», 1987 г. 64 с.
40. «Практикум по психодиагностике». Под ред. А.А. Бодалева, И.М. Карлинская «Московский университет», 1998г.С.123-130.
41. «Психология». словарь Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского М.: «политиздат», 1990г.
42. Прохоров, А. О. «Теоретические и практические аспекты проблемы психических состояний личности». А. О. Прохоров. Самара : Изд-во пел. им. Куйбышева, 1991.75 с.
43. Расследование доведения до самоубийства: Методическое пособие. сост. В. С. Бурданова. Л. М. 1982. 234с.

44. Розов, А. И. «Стремление к превосходству как одно из основных влечений». А. И. Розов. Психологический журнал. 1993. Т. 14, № 6. С. 134-138.
45. Рейнустер Д. «Это в ваших силах» М.: «Прогресс», 1992г. 244 стр.
46. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: ЗАО «Издательство «Питер», 1999.
47. Рубинштейн, С. Л. «Основы общей психологии»: в 2 т. С.Л. Рубинштейн. М. : Педагогика, 1989.
48. Сайкина, Г. К. «Самоутверждение личности как мировоззренческая проблема»: дис. ...канд. филос. Наук. Г. К. Сайкина. Казань, 1997. 154 с.
49. Соколова Е.Г. «Проективные методы исследования личности» М.:«Московский университет», 1980г. 176 с.
50. Солсо Р.Л. «Когнитивная психология». М.: «Тривола», 1996г. 600 с.
51. Сосновский, Б.А. «Мотив и смысл»: психолого- педагогическое исследование. Б. А. Сосновский. М. : Прометей, 1993. 197 с.
52. Социальная и судебная психиатрия: история и современность. Под ред. Т. Б. Дмитриевой. М.: Академия. 1996. 452с.
53. Столяренко Л. Д. Основы психологии. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1997.
54. Старков О. В., Криминология: Общая, Особенная и Специальная части: Учебник. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2012. -1048 с.
55. Туев, В. А. «Человеческие потребности»: эскиз философской теории. В. А. Туев. Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1998. 263 с.
56. Хекхаузен, Хайу «Мотивация и деятельность». М.: «Педагогика», 1986г. 407 с., 1 том.
57. Хекхаузен, Хайу «Мотивация и деятельность». М.: «Педагогика», 1986г. 392 с., 2 том.
58. Цандер Э., Цандер В. Неопсихоанализ Харальда Шульца-Хенке. Энциклопедия глубинной психологии. Т. 3. Последователи Фрейда. Пер. с нем. М. Когито-Центр, МГМ, 2002, с. 304-358.

59. Цыбра Н.Ф. «Самоутверждение личности социально-философский анализ». Н. Ф. Цыбра. Киев ; Одесса, 1989. 160 с.

60. Чхартишвили, Ш. Н. «Потребность престижа, потребность быть свободным и самостоятельным и пути и воспитания в переходном возрасте». Ш. Н. Чхартишвили. Некоторые вопросы психологии и педагогики социальных потребностей. Тбилиси : Мецниреба, 1974. С. 254.

61. Швырков В. Б. Системно-эволюционный подход к изучению мозга, психики и сознания. Психологический журнал, 1988, т. 9, № 1, с. 132-148.

62. Шпиц Р., Коблинер В. Г. Первый год жизни. Пер. с англ. М.: ГЕРРУС, 2000.

63. Шторк И. Психическое развитие маленького ребенка с психоаналитической точки зрения. Энциклопедия глубинной психологии. Т. 2. Новые направления в психоанализе. Психоанализ и общество. Психоаналитическое движение. Психоанализ в Восточной Европе. Пер. с нем. // Общ. ред. А. М. Боковой. М.: Когито-Центр, МГМ, 2001, с. 134-198.

ДОДАТОК А

Таблиця №1

Стратегії самоствердження засуджених

		Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		Кількість людей	%	Кількість людей	%	Кількість людей	%
Стратегії самоствердження	Самопригнічення	14	47%	11	36%	5	17%
	Конструктивна	10	33%	5	17%	15	50%
	Агресивна	5	17%	13	43%	12	40%

ДОДАТОК Б

Таблиця №2

Особистісні особливості засуджених

Шкали	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість людей	%	Кількість людей	%	Кількість людей	%
Соціально-бажані відповіді	7	23%	18	60%	5	17%
Контроль випадкових відповідей	16	53%	14	47%	0	0
Тривожність	12	40%	6	20%	12	40%
Відчуження	8	27%	8	27%	14	46%
Ригідність	5	17%	13	43%	12	40%
Імпульсивність	13	43%	9	30%	8	27%
Уразливість в міжособистісних контактах	6	20%	10	33%	14	47%
Сила его	13	43%	8	27%	9	30%
Подолання норм і правил	9	30%	13	43%	8	27%
Схильність до брехні	10	33%	13	43%	7	24%
Агресія	5	17%	17	56%	8	27%
Аутоагресія	11	37%	8	26%	11	37%
Гедоністичні установки	7	23%	13	44%	10	33%
Схильність до ризику	10	33%	11	37%	9	30%
Макіавеллізм	10	33%	11	37%	9	30%
Прийняття кримінальної субкультури	10	33%	11	37%	9	30%

ДОДАТОК В

Таблиця №3

Результат кореляційного аналізу

Стратегія самоствердження Особистісні особливості	Самопригніче ння	Конструктивн а	Агресивна
Соціально-бажанні	,008	,175	-,216
	,960	,310	,213
	35	35	35
Контроль випадкових відповідей	,297	-,189	-,071
	,081	,274	,680
	35	35	35
Тревожність	,604**	-,472**	-,042
	,000	,003	,806
	35	35	35
Відчуженість	,158	-,111	-,025
	,361	,522	,880
	35	35	35
Ригідність	,217	-,284	,118
	,208	,097	,496
	35	35	35
Імпульсивність	,086	-,369*	,347*
	,616	,028	,040
	35	35	35
Уразливість в міжособистісних контактах	,078	-,149	,097
	,651	,389	,574
	35	35	35
Сила его	-,222	,212	-,029
	,196	,217	,864
	35	35	35

Подолання норм і правил	,175	-,157	,011
	,312	,364	,946
	35	35	35
Схильність до брехні	,095	-,274	,227
	,582	,109	187
	35	35	35
Агресія	,126	-,428*	,377*
	,469	,009	,024
	35	35	35
Аутоагресія	,092	-,274	,230
	,593	,109	,181
	35	35	35
Гедонічні установки	-,095	,143	-,074
	,582	,407	,669
	35	35	35
Схильність до ризику	,243	-,492**	,337*
	,157	,002	,046
	35	35	35
Макіавеллізм	,264	-,355*	,155
	,123	,035	,370
	35	35	35
Прийняття кримінальної субкультури	,020	-,273	,300
	,904	,110	,078
	35	35	35